

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΠΟΝΙΑΣ ΙΧΘΥΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΙ ΥΔΑΤΙΝΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
&
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Κλιματική αλλαγή και ανθρώπινα δικαιώματα»

Ευαγγελία Τσιαντούλη

ΒΟΛΟΣ 2021

UNIVERSITY OF THESSALY
DEPARTMENT OF ICHTHYOLOGY AND AQUATIC
ENVIRONMENT
&
DEPARTMENT OF SPECIAL EDUCATION
JOINT POSTGRADUATE STUDIES PROGRAMME
«EDUCATION FOR SUSTAINABILITY AND THE ENVIRONMENT»

POSTGRADUATE MASTER'S THESIS

« Climate change and human rights »

Evangelia Tsiantouli

VOLOS 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κλιματική αλλαγή και η σύστοιχη με αυτήν παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που παρουσιάζεται στην παρούσα ΜΔΕ, είναι ένα από τα πλέον σημαντικά ζητήματα της ανθρωπότητας σήμερα. Στόχος της εργασίας είναι η διερεύνηση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και οι συνέπειές της στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου.

Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το ζήτημα της σύνδεσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την προστασία του περιβάλλοντος. Ακολούθως, παρουσιάζεται η πρωταρχική αναφορά, αλλά και η πρόσφατη, καινοτόμα τάση στην αλληλοσύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής. Επίσης, αναφέρονται οι μεταβολές που παρατηρούνται στον πλανήτη και αποτελούν ενδείξεις κλιματικής αλλαγής. Παρακάτω αναλύεται το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η σύνδεσή του με την κλιματική αλλαγή. Τέλος, καταγράφονται οι περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής, επιπτώσεις που επηρεάζουν και την ίδια την ανθρώπινη ζωή. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναλυτική αναφορά στις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής στα δικαιώματα του ανθρώπου, τα οποία, όπως αναφέρεται στη συνέχεια, σχετίζονται με την αξιοπρεπή διαβίωση και διατροφή του, τη διεθνή ασφάλεια και την υγεία του. Στο τέταρτο κεφάλαιο, αρχικά, καταγράφονται οι ενέργειες σε εθνικό επίπεδο που αφορούν την κλιματική αλλαγή και οι εθνικές πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για ζητήματα περιβάλλοντος. Ακολούθως, παρουσιάζονται οι ρυθμίσεις για την προστασία του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, καθώς και οι ρυθμίσεις που καταγράφονται στα διεθνή νομικά κείμενα. Ανάμεσα στα διεθνή κείμενα παρουσιάζεται η διεθνής συμφωνία των Παρισίων για το κλίμα, η οποία κατοχυρώνει δύο γενικές κατηγορίες υποχρεώσεων, τις ουσιαστικές και τις διαδικαστικές. Εστιάζουμε δε στη νομική δεσμευτικότητα της συμφωνίας των Παρισίων. Στο τέλος του κεφαλαίου επιχειρείται μια συγκριτική αξιολόγηση των διατάξεων. Στο πέμπτο κεφάλαιο, που είναι και το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, καταγράφονται οι προοπτικές για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Αναφέρονται σημαντικά μέτρα που καλούνται να πάρουν οι κυβερνήσεις και άλλα μέτρα που θα μπορούσαν να

υιοθετηθούν από τους πολίτες ενάντια στην κλιματική αλλαγή. Στη συνέχεια γίνεται αναλυτική αναφορά στη λύση της προώθησης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και ακολούθως, στο ρόλο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης να εφοδιάσει τους πολίτες με γνωστικά και ηθικά εφόδια με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση ενός βιώσιμου τρόπου ζωής.

Λέξεις κλειδιά: περιβάλλον, κλιματική αλλαγή, ανθρώπινα δικαιώματα, εκπαίδευση

ABSTRACT

Climate change and the corresponding human rights violations presented in this study are one of the most important issues for humanity today. The aim of this work is to investigate the phenomenon of climate change and its consequences on fundamental human rights.

Specifically, the first chapter presents the issue of the connection between human rights and environmental protection. The following is the primary reference, but also the recent, innovative trend in the interconnection of human rights with the environment. The second chapter analyzes the phenomenon of climate change. Also, the changes that are observed on the planet and are indications of climate change are reported. The greenhouse effect and its connection with climate change are analyzed below. Finally, the environmental and socio-economic effects of global climate change are recorded, effects that affect human life itself. The third chapter provides a detailed account of the consequences of climate change on human rights, which, as mentioned below, are related to decent living and nutrition, international security and health. The fourth chapter first lists the actions at national level on climate change and the national initiatives taken on environmental issues. Next, the regulations for the protection of the right to a healthy environment at European level are presented, as well as the regulations recorded in the international legal texts. Among the international texts is the Paris International Climate Agreement, which sets out two general categories of obligations, the substantive and the procedural. We focus on the legal binding nature of the Paris Agreement. At the end of the chapter a comparative evaluation of the provisions is attempted. The fifth chapter, which is the last chapter of this work, lists the prospects for tackling climate change. There are important measures that governments are called upon to take and other measures that could be taken by citizens against climate change. Then there is a detailed report on the solution of promoting renewable energy sources to deal with the effects of climate change and then, in the role of environmental education to provide citizens with cognitive and moral resources with the ultimate goal of ensuring a sustainable lifestyle.

Keywords: environment, climate change, rights, education, energy

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον καθηγητή μου και επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας Δρ. Σοφοκλή Ε. Δρίτσα, για την πολύτιμη βοήθειά του σε επιστημονικά ζητήματα, τις χρήσιμες υποδείξεις του και τη συνεχή καθοδήγηση που μου παρείχε κατά την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας μου.

Επίσης, θερμά ευχαριστώ και την καθηγήτριά μου κα Στεριανή Ματσιώρη Αναπληρώτρια Καθηγήτρια και Διευθύντρια του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού για τη σημαντική βοήθεια και καθοδήγησή της σε επιστημονικά και διαδικαστικά ζητήματα αλλά και την ηθική της συμπαράσταση και ενθάρρυνση.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	i
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.....	2
1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	2
2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ.....	3
3. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	4
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1.....	5
1. Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ.....	5
1.1 Η πρόοδος των εξελίξεων στη σχέση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο	9
1. Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ.....	9
1.1 Ενδείξεις κλιματικής αλλαγής.....	11
1.2 Το φαινόμενο του θερμοκηπίου.....	13
2. ΟΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ.....	14
3. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο	20
1. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ.....	20

2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΕ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο	25
1. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΕ ΕΝΑ ΥΓΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ.....	25
2. ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΕΝΑ ΥΓΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ.....	30
3. ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΕΝΑ ΥΓΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ.....	35
4. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΚΛΙΜΑ.....	39
4.1 Η Συμφωνία των Παρισίων και η νομική δεσμευτικότητά της.....	42
5. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ.....	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο	45
1. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ.....	45
1.1 Η προώθηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας ενάντια στην κλιματική αλλαγή.....	47
1.2 Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και ο ρόλος της στην κλιματική αλλαγή....	50
ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	53
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	54
Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ.....	55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57
ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	57
ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	59
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	62
ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	64
ΛΟΙΠΕΣ ΠΗΓΕΣ.....	68

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σχέση και η αλληλεπίδραση μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας του περιβάλλοντος αποτελεί ζήτημα ζωτικής σημασίας. Το περιβάλλον ως προϋπόθεση για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συνεπάγεται ότι είναι απαραίτητο να εξασφαλίζεται ένα επίπεδο προστασίας του, ώστε να καθίσταται επιτρεπτή η πλήρης άσκηση των δικαιωμάτων που προστατεύονται. Σε ένα δεύτερο στάδιο, κάποια ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να υλοποιηθούν, προκειμένου να διασφαλιστεί η προστασία του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, κάποια εκ των δικαιωμάτων αυτών είναι η πρόσβαση σε πληροφορίες, η συμμετοχή και η συναπόφαση για περιβαλλοντικά ζητήματα και η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για σχετικά θέματα, προκειμένου να επιτυγχάνεται η λήψη ορθών περιβαλλοντικών αποφάσεων. Τέλος, το δικαίωμα σε ένα ασφαλές, υγιές και οικολογικά ισορροπημένο περιβάλλον θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αυτόνομο και ξεχωριστό ανθρώπινο δικαίωμα. Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης και του Ρίο, καθιστούν εμφανές ότι η σύνδεση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος ήταν καθοριστικής σημασίας, ανέκαθεν, για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Αυτή η έμφαση είχε φθίνει σημαντικά στις μετέπειτα προσπάθειες της διεθνούς κοινότητας για την αντιμετώπιση συγκεκριμένων περιβαλλοντικών προβλημάτων, καθώς τα περισσότερα κείμενα που ρύθμιζαν το θέμα δεν είχαν νομικά δεσμευτικό περιεχόμενο. Τη διαφορά στις μέχρι σήμερα προσπάθειες των Ηνωμένων Εθνών εισήγαγε η «Συμφωνία των Παρισίων», όχι μόνο για το περιεχόμενό της, αλλά κυρίως για τη συνεργασία και ομοφωνία όλων των κρατών του κόσμου, ιδιαίτερα εκείνων που προκαλούν τις μεγαλύτερες περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις, που οδηγούν στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, η μελέτη του οποίου θα μας απασχολήσει εν προκειμένω.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η κλιματική αλλαγή, επί της ουσίας η κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει το φυσικό μας περιβάλλον και η σύστοιχη με αυτήν παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελεί ένα από τα πλέον φλέγοντα ζητήματα της ανθρωπότητας σήμερα. Η κλιματική αλλαγή λειτουργεί ως πολλαπλασιαστικός παράγοντας των ήδη συμβαινόντων παραβιάσεων και της υποβάθμισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, θεωρήσαμε σκόπιμο, να προχωρήσουμε στην εις βάθος διερεύνηση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου. Στα πλαίσια αυτά, επιδιώκουμε την ανάδειξη και μελέτη των σοβαρών επιδράσεων των φαινομένων που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου. Πιο συγκεκριμένα, στοχεύουμε, παράλληλα με τη μελέτη του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής να αναπτύξουμε τα ειδικότερα ανθρώπινα δικαιώματα που θίγονται και να καταδείξουμε, έτσι, τη θέση του ανθρώπου ως αναπόσπαστο τμήμα του περιβάλλοντος στο οποίο ζει και με το οποίο συνδέεται αναπόδραστα. Επιπρόσθετα, σκοπός μας αποτελεί και η εξεύρεση λύσεων σε ζητήματα περιβαλλοντικής υποβάθμισης αλλά και η ανάδειξη του ρόλου της εκπαίδευσης στην αναχαίτιση σχετικών φαινομένων. Παράλληλα θα αναφερθούμε αναλυτικά στη «Συμφωνία των Παρισίων», ως επίτευγμα των Ηνωμένων Εθνών στο τομέα της συνεργασίας όλων των κρατών του κόσμου για τη διασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος.

2. ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Με βάση τους παραπάνω προβληματισμούς, αφορμή της επιλογής μας να ασχοληθούμε με το εν λόγω ζήτημα αποτέλεσαν τα κάτωθι ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποιο το σημείο σύνδεσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος ώστε να προκύπτει σαφής συσχετισμός τους με την περιβαλλοντική υποβάθμιση;
- Με ποιο μέσο πραγματοποιείται / πώς στοιχειοθετείται η ανωτέρω υποβάθμιση και ποια η αιτιακή σχέση της με την ποιότητα των συγκεκριμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα οποία θα αναφερθούμε;
- Ποιά είναι η πρόσφατη, καινοτόμα τάση στην αλληλοσύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον και πώς αξιολογείται;
- Ποιές είναι οι πρόσφατες μεταβολές που παρατηρούνται στον πλανήτη και αποτελούν ενδείξεις κλιματικής αλλαγής;
- Πώς συνδέεται το φαινόμενο του θερμοκηπίου με την κλιματική αλλαγή;
- Ποιές είναι οι περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής και με ποίον τρόπο τούτες επηρεάζουν την ίδια την ανθρώπινη ζωή;
- Ποιές είναι οι ενέργειες σε διεθνές επίπεδο που αφορούν την κλιματική αλλαγή και οι εθνικές πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για ζητήματα περιβάλλοντος και κατά πόσο κρίνονται ως επαρκείς και αποτελεσματικές;

Στα ανωτέρω ερωτήματα καλούμαστε, μέσω της έρευνας και της μελέτης των βιβλιογραφικών αναφορών μας να απαντήσουμε και να παραθέσουμε, διαφωτίζοντας, σε μεγαλύτερο βαθμό το ενδιαφέρον αυτό ζήτημα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία.

3. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η κλιματική αλλαγή επιφέρει σοβαρές αρνητικές επιπτώσεις, που εντοπίζονται σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας. Η υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος, λόγω της αλλαγής αυτής, έχει αποδειχθεί επιστημονικά, πλην όμως το ως άνω ζήτημα δεν έχει προσεγγισθεί με αφορμή το πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το οποίο έχει υποστεί την πλέον σημαντικότερη ρήξη εξαιτίας του ως άνω φαινομένου.

Πέραν των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, συνεπώς, που επιφέρει άμεσα το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, σοβαρές δυσμενείς συνέπειες επέρχονται στην ποιότητα της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, τις συνθήκες διαβίωσής τους και την υγεία τους, με αποτέλεσμα να αναφέρεται ότι η κλιματική αλλαγή συνιστά σήμερα έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής κατ' ουσία μεταβολής σε παγκόσμιο επίπεδο και ένα βαθιά κοινωνικό πρόβλημα.

Επομένως, μέσω της έρευνας αυτής, στοχεύουμε:

- να κατανοήσουμε τη σχέση ανάμεσα στα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία του περιβάλλοντος και κατ' επέκταση να στοιχειοθετήσουμε την περιβαλλοντική υποβάθμιση και την επίδραση αυτής στην κοινωνική μεταβολή που έχει επέλθει,
- να αποσαφηνίσουμε τον τρόπο σύνδεσης του φαινομένου του θερμοκηπίου, δια της εξελίξεως και των επιπτώσεων αυτού, με την κλιματική αλλαγή,
- να επεξηγήσουμε και να αναλύσουμε τις περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής και τον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρεάζουν την ίδια την ανθρώπινη ζωή,
- να προσεγγίσουμε τις προοπτικές για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής,
- να γνωρίσουμε τις ενέργειες σε εθνικό επίπεδο που αφορούν την κλιματική αλλαγή και τις εθνικές πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για ζητήματα περιβάλλοντος,
- να καλλιεργήσουμε ευαισθησία και σεβασμό στο φυσικό περιβάλλον.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1. Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Το ζήτημα της σύνδεσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την προστασία του περιβάλλοντος δεν έχει επιλυθεί και η γενική συζήτηση για το δικαίωμα σε ένα καθαρό περιβάλλον παραμένει «ασαφής» (Fitzmaurice M, 2006), εφόσον επικρατούν διάφορες αντικρουόμενες απόψεις. Ένα από τα σημαντικότερα και δυσεπίλυτα προβλήματα ως προς το συγκεκριμένο δικαίωμα, αφορά στην ταξινόμησή του. Αναλυτικότερα, έχει διατυπωθεί η άποψη πως το δικαίωμα στο περιβάλλον ανήκει στην κατηγορία των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων της Τρίτης Γενιάς ή αλλιώς δικαιώματα αλληλεγγύης (Σαμιώτης & Τσάλτας, 1990). Τα εν λόγω δικαιώματα θεωρούνται συλλογικά τόσο ως προς τα αντικείμενά τους όσο και ως προς τα υποκείμενά τους. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί, πως οι μελετητές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα χαρακτηρίζουν ως «αόριστα» (Boyle & Anderson M, 1996).

Ως προς την κατοχύρωση του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τις Πολιτικές Ελευθερίες (ΕΣΔΑ) του 1950 αποτέλεσε τον πρωτεργάτη, ενώ η άμεση σύνδεση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος κατοχυρώθηκε, αρχικά, το έτος 1960 από τη Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Μετέπειτα, και συγκεκριμένα το 1972, τονίστηκε από τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον η άμεση σχέση ανάμεσα στο περιβάλλον και το δικαίωμα του ατόμου στη ζωή. Όπως διακηρύχθηκε, *«ο άνθρωπος είναι πλάσμα και χαλίκι του περιβάλλοντός του, το οποίο του δίνει φυσική τροφή και του δίνει την ευκαιρία για πνευματική, ηθική, κοινωνική και πνευματική ανάπτυξη.Και οι δύο πτυχές του ανθρώπινου περιβάλλοντος, το φυσικό και το ανθρωπογενές, είναι ουσιώδεις για την ευημερία του και για την απόλαυση των βασικών ανθρωπίνων*

δικαιωμάτων - ακόμη και του δικαιώματος στην ίδια τη ζωή» (Conference of the Human Environment, 1972).

Η ανωτέρω Δήλωση της Στοκχόλμης καθιέρωσε τη βάση για τη σύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος, αναφέροντας ότι *«ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας, της ισότητας και των κατάλληλων συνθηκών ζωής σε ένα περιβάλλον ποιότητας που επιτρέπει μια αξιοπρεπή ζωή και ευημερία».*

Στη συνέχεια, το 1982 ο Παγκόσμιος Χάρτης για τη Φύση ανέφερε ότι *«η ανθρωπότητα αποτελεί τμήμα της φύσης και η ζωή εξαρτάται από τη σωστή λειτουργία των φυσικών συστημάτων που εξασφαλίζουν την παροχή ενέργειας και θρεπτικών συστατικών ...».* Το 1992, η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (η Διάσκεψη για τη Γη), διακήρυξε ότι: *«τα ανθρώπινα όντα βρίσκονται στο επίκεντρο των ανησυχιών για την αειφόρο ανάπτυξη. Έχουν δικαίωμα σε μια υγιή και παραγωγική ζωή σε αρμονία με τη φύση ...».* Η Διακήρυξη αναγνωρίζει επίσης το δικαίωμα πρόσβασης σε περιβαλλοντικές πληροφορίες και τη συνεισφορά του κοινού στη λήψη περιβαλλοντικών αποφάσεων. Το 2002, η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για την Αειφόρο Ανάπτυξη ανέφερε την ύπαρξη σχέσης μεταξύ περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χωρίς περεταίρω εξειδίκευση αυτής, ενώ η Επιτροπή του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα με μία λίστα ψηφισμάτων που εξέδωσε, συσχετίζει άμεσα τα ανθρώπινα δικαιώματα με το περιβάλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Ψήφισμα 2005/60 με τίτλο «Ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον ως μέρος της αειφόρου ανάπτυξης», το οποίο επεσήμανε τις ανάγκες των ευάλωτων μελών της κοινωνίας, και ενίσχυσε τις προσπάθειες για την εφαρμογή της Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα που αλληλεπιδρούν άμεσα με το περιβάλλον αποτελούν, ενδεικτικά, το δικαίωμα στη ζωή, την υγεία και το δικαίωμα σε ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, δε θα πρέπει να παραβλέπουμε το δικαίωμα των πολιτών να συναποφασίζουν κατά τη διαμόρφωση των περιβαλλοντικών πολιτικών. Σχετικά με το θεμελιακό ανθρώπινο δικαίωμα, το δικαίωμα στη ζωή, σε σοβαρές περιπτώσεις, η καταστροφή του περιβάλλοντος θα έχει ως αποτέλεσμα την παραβίαση ακόμα και αυτού του δικαιώματος. Αναφορικά με το δικαίωμα στην υγεία και την υγιή ζωή εν γένει, το άρθρο 12(2)(β) του Διεθνές Σύμφωνου για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα προβλέπει ότι τα μέτρα που θα εφαρμόσουν τα κράτη, για την κατοχύρωση

της πλήρους άσκησης του δικαιώματος αυτού πρέπει να περιλαμβάνουν επίσης και τα απαραίτητα μέτρα για τη βελτίωση όλων των τομέων υγιεινής του περιβάλλοντος.

Επιπλέον, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού αναφέρεται στο ζήτημα του δικαιώματος της απόλαυσης ενός υγιούς περιβάλλοντος από τα παιδιά αναφέροντας ότι: *«Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα του παιδιού να απολαμβάνει το καλύτερο δυνατόν επίπεδο υγείας και να επωφελείται από τις υπηρεσίες ιατρικής θεραπείας Τα Συμβαλλόμενα Κράτη επιδιώκουν να διασφαλίσουν ότι κανένα παιδί δεν θα στερείται το δικαίωμα πρόσβασης στις υπηρεσίες αυτές. Ιδιαίτερα παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα για: ... γ) να αγωνιστούν κατά της ασθένειας και της κακής διατροφής και μέσα στα πλαίσια της στοιχειώδους περίθαλψης, με την εφαρμογή - ανάμεσα στα άλλα- της ήδη διαθέσιμης τεχνολογίας και με την παροχή θρεπτικών τροφών και καθαρού πόσιμου νερού, λαμβάνοντας υπόψη τους κινδύνους της μόλυνσης του φυσικού περιβάλλοντος».*

Τα παραπάνω καταδεικνύουν την αδιάψευστη και αναντίρρητη σύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος και τη συνακόλουθη αλληλεπίδρασή τους καθιστώντας απαραίτητη τη σχετική διασφάλιση και ρύθμιση όλων των ζητημάτων που προκύπτουν. Σε σχετικά ζητήματα θα αναφερθούμε στα πλαίσια της παρούσας, με στόχο την ανάλυση και την πληρέστατη παρουσίασή τους.

1.1 Η πρόοδος των εξελίξεων στη σχέση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος

Η πρωταρχική αναφορά στην αλληλοσύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον, διαμορφώνεται μέσα από την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης (Giorgetta, 2002) και της περιβαλλοντικής ή διαγενεακής ισότητας, καθότι ένα από τα βασικά ζητήματα της περιβαλλοντικής επικαιρότητας, συνιστά το εάν υφίστανται δικαιώματα

των μελλοντικών γενεών και αντίστοιχα υποχρεώσεις των τωρινών γενεών που σχετίζονται με τη διατήρηση ενός υγιούς περιβάλλοντος.

Πιο συγκεκριμένα, η αρχή της δικαιοσύνης-ισότητας (equity) είναι κεντρική αρχή για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Το πρώτο σκέλος της αρχής αυτής αναφέρεται στην δια-γενεακή ισότητα (inter-generational equity) (Agius, 1998), στα δικαιώματα δηλαδή και τις ελευθερίες των επερχόμενων γενεών να απολαμβάνουν ένα επίπεδο φυσικής κληρονομιάς, περιβάλλοντος διαβίωσης και ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους όμοιο με αυτό που απήλαυσαν και τους παρέδωσαν οι προγενέστερες γενεές. Το δεύτερο σκέλος της αρχής αυτής, αναφέρεται στην ενδο-γενεακή ισότητα (Intra-generational equity) και αφορά τα δικαιώματα των ανθρώπων της τρέχουσας γενιάς να έχουν ισότιμη πρόσβαση στη φυσική κληρονομιά και το περιβάλλον.

Η δεύτερη αυτή πτυχή της αρχής της ισότητας στη φυσική κληρονομιά και το περιβάλλον, μας υπενθυμίζει ότι τα σχετικά ανθρώπινα δικαιώματα συνιστούν θεμελιώδη εργαλεία με τα οποία είναι δυνατό να επιτευχθεί η περιβαλλοντική προστασία και πρωταρχικά, η προστασία της ανθρώπινης υγείας. Μέσω συγκεκριμένων περιβαλλοντικών δικαιωμάτων, όπως το δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφόρηση, το δικαίωμα συμμετοχής στις δημόσιες αποφάσεις και το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη, λογίζεται ότι είναι πιο εύκολο να διευκολυνθεί η εξασφάλιση ορθών λύσεων, με γνώμονα το σεβασμό στο περιβάλλον τα ουσιαστικά περιβαλλοντικά δικαιώματα.

Μία ακόμη προσέγγιση αναφέρει ότι ο σύνδεσμος μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και προστασίας του περιβάλλοντος είναι αδιαίρετος και αυτονόητος και ως εκ τούτου προκρίνει την κατοχύρωση ενός αυτοτελούς δικαιώματος σε ένα ασφαλές και υγιεινό περιβάλλον - ως ξεχωριστό ουσιαστικό ανθρώπινο δικαίωμα (Human Rights, Health and Environmental Protection, 2002).

Καταληκτικά, αναφέρουμε μία πρόσφατη, καινοτόμα τάση η οποία κάνει λόγο για αλληλένδετη σχέση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με το περιβάλλον, με μετατόπιση ακόμα περισσότερο του «βάρους» των υποχρεώσεων και αλλαγή του τελικού αποδέκτη απόλαυσης των δικαιωμάτων. Πιο συγκεκριμένα, η τάση αυτή, αντανακλά την βαθιά οικολογική ή οικοκεντρική θεωρία που πρεσβεύει ότι όλη η ανθρωπότητα έχει βασικές υποχρεώσεις προς το περιβάλλον και την «Μητέρα Φύση» (Παπανικολάου, 2018).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

1. Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Όπως πολύ εύστοχα αναφέρθηκε στη Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις Κλιματικές Μεταβολές (United Nations Framework - Convention on Climate Change, 1992), ως κλιματική αλλαγή ορίζεται πιο συγκεκριμένα η μεταβολή στο κλίμα που πηγάζει, άμεσα ή έμμεσα, από τη δραστηριοποίηση του ανθρώπου, διαχωρίζοντας τον ως άνω όρο από τους λοιπούς όρους που αναφέρονται σε άλλους παράγοντες και αίτια περιβαλλοντικής υποβάθμισης.

Άμεση σύνδεση με το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής έχει αποκτήσει, όχι άδικα, η τήξη των πάγων, που λειτουργεί με τον κάτωθι τρόπο:

- Το στέρεο γλυκό νερό μετατρέπεται σε θαλασσινό, καθώς οι πάγοι λιώνουν μέσα στη θάλασσα.
- Η τήξη των πάγων λειτουργεί πολλαπλασιαστικά, εντείνοντας περισσότερο την τήξη και άλλων παγωμένων εκτάσεων. Μέρη από τα οποία τα παγόβουνα υποχωρούν, αναπτύσσεται βλάστηση. Οι πληγείσες εκτάσεις παύουν να είναι πια λευκές, λείες και παγωμένες και κατά συνέπεια δεν αντανακλούν το μέγιστο μέρος της ηλιακής ακτινοβολίας, αντίθετα το απορροφούν.
- Με την απουσία των πάγων, οι οποίοι πλέον έχουν λιώσει, εκλείπει πλέον το βασικό κλιματιστικό του πλανήτη. Η μέση θερμοκρασία αυξάνει και αυτό προκαλεί περαιτέρω τήξη των πάγων.
- Λόγω της αύξησης της θερμοκρασίας αυξάνεται η διαδικασία της εξάτμισης και τα σύννεφα, τα οποία συνιστούν το νερό που πλέον βρίσκεται σε αέρια μορφή. Όταν τα σύννεφα, που συγκρατούν το νερό, μεταφερθούν με τον άνεμο σε ψυχρότερες και υγρότερες περιοχές, τότε εκεί αυξάνονται οι βροχοπτώσεις. Οι ξηρές περιοχές ως εκ τούτου γίνονται ξηρότερες και οι υγρές υγρότερες, ενώ συνολικά στον πλανήτη η στάθμη των υδάτων ανεβαίνει. Το θαλασσινό νερό εισρέει βαθύτερα μέσα στις ενδοχώρες και αλλοιώνει τα αποθέματα γλυκού νερού.

- Οι δριμείες βροχοπτώσεις δυσχεραίνουν την αποθήκευση του γλυκού νερού, που γίνεται διαθέσιμο. Οι όγκοι κατευθύνονται ορμητικά προς τη θάλασσα και ο κύκλος της απώλειας του γλυκού νερού συνεχίζεται.
- Η παρατεταμένη περίοδος ξηρασίας των ήδη ξηρών και όχι μόνο περιοχών, αποψιλώνει ακόμη περισσότερες εκτάσεις από αυτές, που έως τώρα είχαν ισχνή βλάστηση. Παράλληλα δε η αποψίλωση είναι και ανθρωπογενής. Τα δάση καταστρέφονται, προκειμένου να αντικατασταθούν από εκτάσεις αξιοποιήσιμες για την καθημερινή δραστηριότητα του ανθρώπου.
- Ο βασικός πνεύμονας της γης και το δεύτερο φυσικό κλιματιστικό της μετά τους πάγους, η βλάστηση, πλήττεται έτσι ανεπανόρθωτα. Η μέση θερμοκρασία του πλανήτη αυξάνει, καθώς εκλείπει το τείχος προστασίας μας απέναντι στο διοξείδιο του άνθρακα.

Καταληκτικά, προς επιβάρυνση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, η ερημοποίηση των εκτάσεων λειτουργεί κυκλικά. Στα πλαίσια του κύκλου αυτού η ξηρασία και η ανθρώπινη δράση αρχικά προκαλούν ερημοποίηση. Η ερημοποίηση αυτή με τη σειρά της καταστρέφει τη βιοποικιλότητα, καθώς τα ζώα πεθαίνουν εξαιτίας της έλλειψης νερού και τροφής ή μεταναστεύουν στην αναζήτησή τους (Δαγκλή, 2004). Η μετεγκατάσταση αυτή των ειδών μπορεί να αποτελέσει ένα εξαιρετικής σημασίας κίνδυνο, που πολύ δύσκολα θα μπορεί να αποφευχθεί με την ανθρώπινη παρέμβαση. Άλλες, επιπρόσθετες παράμετροι της κλιματικής αλλαγής που προστίθενται στη δυναμική του κύκλου αυτού, όπως η όξυνση των ωκεανών και η ατμοσφαιρική ρύπανση, συμβάλλουν στην επικίνδυνη πλέον και ουσιαστική υποβάθμιση του περιβάλλοντος, η οποία σαφώς και συνεπάγεται υποβάθμιση της ποιότητας των σχετικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

1.1 Ενδείξεις κλιματικής αλλαγής

Με τον όρο κλιματική αλλαγή εννοούμε μακροπρόθεσμες μεταβολές στην ισχύουσα κλιματική κατάσταση μιας συγκεκριμένης περιοχής ή ευρύτερης περιοχής. Οι μεταβολές αυτές μπορεί να αναφέρονται στις μέσες τιμές ή/και στην μεταβλητότητα των χαρακτηριστικών του κλίματος (υγρασία, θερμοκρασία, κλπ) και μπορεί να οφείλονται είτε σε φυσικές δραστηριότητες (μεταβολές στο κλιματικό σύστημα ατμόσφαιρας - υδρόσφαιρας - λιθόσφαιρας - βιόσφαιρας, είτε από μεταβολές της ηλιακής δραστηριότητας, της μέσης απόστασης Ήλιου - Γης, της τροχιάς της Γης), είτε σε ανθρώπινες παρεμβάσεις οι οποίες, συνεπάγονται αποσταθεροποίηση του κλίματος. Με ζητήματα σχετικά με την κλιματική αλλαγή έχει ασχοληθεί επισταμένα η IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), μια Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή που ιδρύθηκε το 1988, με στόχο την συνεχή παρακολούθηση και εξέταση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής. Το έργο της Επιτροπής αποτελείται από τις εκθέσεις που συντάσσει (εκθέσεις των ετών 1990, 1995, 2001, 2007 και 2014), οι οποίες αξιολογούν τις πληροφορίες των Φυσικών Επιστημών, τις επιστημονικές τεχνικές, τις κοινωνικές και οικονομικές πληροφορίες που είναι απαραίτητες για την κατανόηση της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής (Μανωλάς , 2015).

Η υπερθέρμανση του πλανήτη επιβεβαιώνεται από παρατηρήσεις φυσικών μεταβλητών, οι οποίες συνδέονται με το κλίμα, με πιο χαρακτηριστική την ένδειξη της μέσης παγκόσμιας θερμοκρασίας. Η αύξηση της θερμοκρασίας στην επιφάνεια της Γης, της ατμόσφαιρας και των ωκεανών επιβεβαιώνεται από παρατηρήσεις και μετρήσεις ραδιοδολήσεων (Κατσαφάδος, Μαυροματίδης, 2015). Η θέρμανση των ωκεανών καταλήγει στην αύξηση του όγκου του νερού λόγω θερμικής διαστολής του και σε συνδυασμό με την τήξη των πάγων προκαλείται άνοδος της στάθμης της θάλασσας η οποία με τη σειρά της επιφέρει αλλαγές στη χρήση της παράκτιας γης (Χρηστίδου , 2001). Παράλληλα παρατηρούνται τοπικές μεταβολές στους παγετώνες του πλανήτη. Στην Αρκτική από το 1979 έως το 2012, ο ρυθμός μείωσης της ετήσιας μέσης έκτασης του πάγου κυμαίνεται από 3,5% έως 4,1% ανά δεκαετία και τους καλοκαιρινούς μήνες φτάνει από 9,4% έως 13,6% ανά δεκαετία με σημαντική μείωση της ανοιξιάτικης χιονοκάλυψης. Αντίθετα στην Ανταρκτική η ετήσια μέση έκταση πάγου αυξάνεται με ρυθμό 1,2% έως 1,8% ανά δεκαετία, με έντονες διαφορές ανά περιοχή, αφού σε κάποιες περιοχές έχουμε αύξηση της έκτασης και σε άλλες μείωση. Η όξυνση των ωκεανών είναι ένα ακόμη αποτέλεσμα της ανθρωπογενούς κλιματικής αλλαγής. Ενδεικτικά, στην πέμπτη έκθεση

αξιολόγησης του IPCC (2014) τονίζεται ότι μετά τη βιομηχανική εποχή, υφίσταται μείωση στο pH του θαλάσσιου νερού κατά 0,1% η οποία οδηγεί σε αύξηση της οξύτητας κατά 26% (IPCC, Climate Change, 2014).

Η κλιματική αλλαγή οδεύει σε δρόμους χωρίς επιστροφή, με μελλοντικές αρνητικές επιπτώσεις, που εντοπίζονται σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και ζωής. Η υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος και των βιοτόπων λόγω της αλλαγής αυτής, έχουν αποδειχθεί επιστημονικά (Stern, 2006). Τα ακραία καιρικά φαινόμενα αποτελούν πλέον κανόνα και είναι αυξανόμενης έντασης, όπως οι ξηρασίες και οι καύσωνες, οι καταιγίδες, οι πλημμύρες, οι καταστροφικότερες και σε μεγάλη έκταση πυρκαγιές και το λιώσιμο των πάγων.

1.2 Το φαινόμενο του θερμοκηπίου

Όπως έχει παρατηρηθεί, στο πέρας του χρόνου, οι ανθρώπινες δραστηριότητες είχαν ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση αερίων ατμοσφαιρικών ρύπων, τα αναφερόμενα και ως αέρια του θερμοκηπίου (φθοριούχα αέρια, μαζί με το Διοξείδιο του άνθρακα (CO₂), το Μεθάνιο (CH₄) και το Πρωτοξείδιο του Αζώτου (N₂O), τα οποία συμβάλλουν στη δημιουργία και τη διατήρηση των έντονων κλιματικών αλλαγών στη Γη. Η κατασπατάληση των πόρων, η αλόγιστη χρήση των καυσίμων, η δυσχέρεια διαχείρισης των αποβλήτων, οι παράλογες καταναλωτικές απαιτήσεις, είναι μόνο κάποιοι λόγοι, ανθρωπογενείς, που έχουν οδηγήσει στη δημιουργία του φαινομένου του θερμοκηπίου (Λιαρικός, 2011) με τον τρόπο που θα παραθέσουμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.

Το φαινόμενο του θερμοκηπίου συνιστά φυσικό, κατ' αρχήν, φαινόμενο με ευεργετικές, σε πρώτο βαθμό, επιδράσεις στο κλίμα της γης. Η ανθρώπινη δραστηριότητα, παρεμβαίνοντας στην ομαλή λειτουργία του φαινομένου, το εντείνει υπερβολικά, με αποτέλεσμα την αλλαγή του κλίματος. Τα θερμοκηπιακά αέρια, τα οποία σχετίζονται με το φαινόμενο, επιτρέπουν τη διέλευση της ηλιακής ακτινοβολίας προς τη γη, ενώ απορροφούν και επανεκπέμπουν προς το έδαφος ένα μέρος της υπέρυθρης ακτινοβολίας που εκπέμπεται από τη γη. Οι ανθρώπινες αλόγιστες ενέργειες υπερεκμετάλλευσης του φυσικού πλούτου οδηγούν στην υπερβολή του φαινομένου, καθώς με την χρήση καυσίμων για την παραγωγή ενέργειας εκπέμπεται μεγαλύτερος αριθμός θερμοκηπίων αερίων από τον φυσιολογικό, με αποτέλεσμα να αποθηκεύεται μεγαλύτερο ποσό της υπέρυθρης ακτινοβολίας στην γήινη ατμόσφαιρα. Τα αέρια αυτά θωρακίζουν την υπέρυθρη ακτινοβολία, η οποία διαφορετικά θα χανόταν στο διάστημα, προκαλώντας το φαινόμενο του θερμοκηπίου (Δούσης, 2020).

Ειδικότερα, η ανωτέρω περιγραφόμενη ανθρώπινη δραστηριότητα, συντελεί στη δημιουργία και την επίταση των επιπτώσεων του φαινομένου του θερμοκηπίου, μέσω της χρήσης καυσίμων για την παραγωγή ενέργειας. Είναι γεγονός ότι, η καύση ορυκτών καυσίμων όπως ο άνθρακας, το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο, για την παραγωγή ηλεκτρισμού, τις μεταφορές και τη βιομηχανία, οδηγεί σε τεράστιες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα και άλλων αερίων του θερμοκηπίου. Τα συγκεκριμένα αέρια αυξάνουν την

θερμοκρασία της γης. Ένας ακόμη παράγοντας που επιδεινώνει τη δράση του φαινομένου του θερμοκηπίου είναι η καταστροφή και η αποψίλωση των τροπικών δασών. Τούτο συμβαίνει διότι τα δάση, μέσω της φωτοσύνθεσης, δεσμεύουν το διοξείδιο του άνθρακα και εκπέμπουν οξυγόνο, επίσης, ρυθμίζουν τις ποσότητες των υδρατμών στην ατμόσφαιρα των τροπικών πλατών και κατ' επέκταση όλου του πλανήτη. Συνεπώς, η καταστροφή τους επηρεάζει την ισορροπία των κυριότερων θερμοκηπικών αερίων στην ατμόσφαιρα (Ζάνης, 2012).

Τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με την αποψίλωση των δασών και την υπερεκμετάλλευση του φυσικού πλούτου, τη χρήση βιομηχανικών αερίων και την ταφή αποβλήτων, συμβάλλουν αρνητικά στην εξέλιξη του φαινομένου (Μελάς και συν, 2000) και κατά συνέπεια ευθύνονται για το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης της θερμοκρασίας του πλανήτη.

2. ΟΙ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Η κλιματική αλλαγή επιφέρει μια σειρά επιπτώσεων, εκτός από το πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στο περιβάλλον, οι οποίες άμεσα οδηγούν στην υποβάθμισή του και στην φθίνουσα πορεία ζωής του ανθρώπου.

Αρχικά, η άνοδος της θερμοκρασίας συνεπάγεται την τήξη των πάγων και των παγετώνων, όπου αυτοί υπάρχουν. Στο Βόρειο Πόλο, η θαλάσσια περιοχή που καλύπτεται από τον Αρκτικό πάγο έχει ήδη συρρικνωθεί κατά 10%. Επιπρόσθετα, έχει περιοριστεί κατά 40% ο όγκος των πάγων πάνω από τη στάθμη του νερού. Στην Ανταρκτική, ο πάγος έχει καταστεί ασταθής. Οι παγετώνες, όπου υπάρχουν, αναμένεται να συρρικνωθούν. Είναι επίσης σημαντικό να τονισθεί ότι, σύμφωνα με σχετικές προβλέψεις, οι παγετώνες των Ελβετικών Άλπεων, είναι πιθανόν να εξαφανιστούν στο

75% τους, μέχρι το έτος 2050 (Σύριγγας, 2009). Επιπρόσθετα, η αύξηση της θερμοκρασίας και η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, μπορούν να βλάψουν τα οικοσυστήματα γλυκού νερού αλλάζοντας τη ροή του ρεύματος και την ποιότητα του νερού. Πιο συγκεκριμένα, η άνοδος της στάθμης του νερού οδηγεί στην κάλυψη με νερό των περιοχών χαμηλού υψομέτρου, στην αύξηση των πλημμυρικών φαινομένων, στην αλλοίωση των παραλιακών περιοχών και στην αλλαγή της αλατότητας του νερού. Το ανωτέρω φαινόμενο μπορεί, επίσης, να οδηγήσει στην υποβάθμιση της παροχής νερού για τον άνθρωπο, την κατανάλωση, τη γεωργία και άλλες χρήσεις.

Μία από τις βασικές πτυχές της περιβαλλοντικής κρίσης, ήτοι των προβλημάτων που σχετίζονται με την περιβαλλοντική υποβάθμιση, είναι η κρίση των φυσικών πόρων με την έννοια της μείωσης των αποθεμάτων, αλλά και με την έννοια της υποβάθμισης της ποιότητάς τους. Για παράδειγμα, το νερό, ως φυσικός πόρος, είναι απαραίτητο να είναι διαθέσιμο όχι μόνο σε συγκεκριμένες ποσότητες, αλλά και με συγκεκριμένη ποιότητα, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις κατάλληλες χρήσεις. Η λειψυδρία, ένα θεμελιώδες δυσβάσταχτο αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής, επεκτείνεται σε πολλές περιοχές ως αποτέλεσμα της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας που η τελευταία επιφέρει. Πιο συγκεκριμένα, η αύξηση της ρύπανσης οδηγεί σε ποιοτική υποβάθμιση των γλυκών νερών και των παράκτιων υδάτινων οικοσυστημάτων και η κλιματική αλλαγή επισπεύδει την τήξη των πάγων και τροποποιεί τα μοτίβα βροχοπτώσεων, ευνοώντας την ξηρασία σε αρκετές περιοχές (Τσεβρένης, 2008). Οι δε προβλέψεις είναι ιδιαίτερα δυσοίωνες, καθώς η εξέλιξη του φαινομένου της υπερθέρμανσης πρόκειται να επιτείνει το πρόβλημα της έλλειψης νερού με ότι βέβαια τούτο συνεπάγεται για τις καλλιέργειες και τους πληθυσμούς των συγκεκριμένων περιοχών (Παπαδημητρίου & Φραγκόπουλος, 2018). Χαρακτηριστικό των φαινομένων που προκαλούνται από την λειψυδρία και την ξηρασία είναι η δυναμική που αποκτούν σε βάθος χρόνου. Περιοχές οι οποίες πλήττονται για κάποιο χρονικό διάστημα, είναι ακατόρθωτο σχεδόν να επανέλθουν, καθώς δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις επανάκαμψης, δεδομένου ότι πρόκειται για περιοχές σοβαρής ευπάθειας.

Η κλιματική αλλαγή είναι πιθανό να οδηγήσει σε άνοδο της στάθμης της θάλασσας, γεγονός που μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες για το περιβάλλον και την ανθρωπότητα. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι, οι ακριβείς αιτίες της ανόδου της στάθμης είναι, αφενός η θερμική διαστολή των ωκεανών και αφετέρου η απώλεια

χερσαίου πάγου λόγω της αυξανόμενης τήξης του (Δούσης, 2020). Και οι δύο αιτίες οφείλονται στις αλλαγές που υφίσταται το κλίμα της Γης. Σύμφωνα με τον Οδικό χάρτη για την προσαρμογή της Ελλάδας στην κλιματική αλλαγή: *Τα περιβαλλοντικά ζητήματα τα οποία αναμένεται να ενταθούν με τη κλιματική αλλαγή σχετίζονται με την αύξηση του ρυθμού εμφάνισης των πλημμυρών, της διάβρωσης, της μείωσης των αποθεμάτων πόσιμου νερού λόγω της υφαλμύρωσης του νερού και τέλος της απώλειας των παράκτιων οικοσυστημάτων. Σύμφωνα με τα δεδομένα της 3ης έκθεσης αξιολόγησης της IPCC), έως το 2080 είναι πιθανό να απολεσθεί το 31-100% των παράκτιων οικοσυστημάτων της Μεσογείου, γεγονός που θα επιφέρει ζημιές σε είδη και οικολογικές λειτουργίες.*

Ακόμη, πιθανότατα να εντοπισθεί αύξηση της έντασης των καιρικών φαινομένων με έντονες πλημμύρες, τυφώνες, υψηλές θερμοκρασίες και φαινόμενα ανομβρίας. Όλα τα παραπάνω θα καθιερώσουν επικίνδυνες συνθήκες για την ανθρωπότητα, θα επιδεινώσουν τις παγκόσμιες οικονομικές δυσχέρειες που επικρατούν και θα ανατρέψουν κάθε ενδεχόμενο εξέλιξης (Δούσης, 2020).

Η κλιματική αλλαγή απειλεί και τη βιοποικιλότητα. Σύμφωνα με το WWF αναμένεται απώλεια ύψους 95% των κοραλλιογενών υφάλων μέχρι τα μέσα του αιώνα, σοβαρές απώλειες στην αλιεία και οικονομικές επιπτώσεις. Πρέπει να τονισθεί, επίσης, ότι υπάρχει κίνδυνος μετατροπής σημαντικού μέρους των παγκόσμιων δασικών συστημάτων σε μη δασικά. Τέλος, το WWF αναφέρει, μεταξύ άλλων συγκλονιστικών στοιχείων, πως θα παρατηρηθούν σημαντικές καταστροφές και αποσύνθεση στα αρκτικά οικοσυστήματα, και ότι μεγάλο ποσοστό της τούνδρας μπορεί να εξαφανιστεί. Η απώλεια των ειδών χλωρίδας και πανίδας θα αγγίξει το 25%.

2. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Πέραν των περιβαλλοντικών επιπτώσεων που επιφέρει άμεσα το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, σοβαρές επιπτώσεις προκαλούνται στην καθημερινότητα των ανθρώπων, στην ποιότητα και τις συνθήκες ζωής τους και την υγεία τους, με αποτέλεσμα να αναφέρεται ότι η κλιματική αλλαγή συνιστά σήμερα έναν από τους σημαντικότερους

παράγοντες κοινωνικής μεταβολής σε παγκόσμιο επίπεδο και ένα βαθιά κοινωνικό πρόβλημα (Παπαδημητρίου & Φραγκόπουλος, 2018).

Πιο συγκεκριμένα, σημαντικός αριθμός ανθρώπων, οι οικοπρόσφυγες ή μετανάστες λόγω κλιματικής αλλαγής όπως αποκαλούνται (Μανωλάς & Πρωτοπαπαδάκης, 2015), θα αναγκαστεί να μεταναστεύσει, εξαιτίας των λοιπών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Ο όρος αναφέρεται στη βασικότερη αιτία μετανάστευσης, που είναι η αναζήτηση εργασίας και καλύτερων συνθηκών ζωής. Στις χώρες του Τρίτου Κόσμου (κράτη που αντιμετωπίζουν μεν πληθώρα προβλημάτων, αλλά δεν εντάσσονται ούτε στα νεοεμφανιζόμενα κράτη, πρώην αποικίες των μεγάλων δυνάμεων του βορρά ούτε στα παραδοσιακά κράτη μέλη του ΟΗΕ) οι συνθήκες κλιματικής αλλαγής που διαμορφώνονται έχουν ως αποτέλεσμα μεγάλα τμήματα του πληθυσμού τους να κατευθύνονται προς τις χώρες του Πρώτου Κόσμου (ανεπτυγμένες χώρες) με στόχο την εύρεση αξιοπρεπούς και ασφαλούς ζωής ή καλύτερης τύχης (Τσάλτας, 1991). Το φαινόμενο αυτό, που διευκολύνεται από τις παγκοσμιοποιημένες μεταφορές, επικοινωνίες και πληροφορίες (για παράδειγμα, μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης), έχει ως αποτέλεσμα μεγάλο ποσοστό των ανθρώπων να ζουν σήμερα σε χώρες άλλες απ αυτές, όπου γεννήθηκαν, εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών που επιφέρει (Απέργης, 2016). Όπως έχει αναφερθεί 20 εκατομμύρια κάτοικοι του Μπαγκλαντές, θα εξαναγκαστούν να εγκαταλείψουν την εστία τους, μέχρι το τέλος του έτους 2020, λόγω των επιπτώσεων της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Όσο αφορά τη χώρα μας, δεν αποκλείεται η πιθανότητα μαζικής μετανάστευσης, καθώς η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, ως αποτέλεσμα των κλιματικών αλλαγών και της υπερθέρμανσης θα απειλήσει την εκτεταμένη ακτογραμμή και τα νησιά της χώρας μας, τα οποία καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος της έκτασης της πατρίδας μας.

Βέβαια, όπως αναφέρει σχετικά ο κ. Δρίτσας, οι προβλέψεις αναφορικά με τον αριθμό των ανθρώπων που θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους, ως αποτέλεσμα της κλιματικής αλλαγής, παρουσιάζουν μεγάλη απόκλιση μεταξύ τους: για το Ινστιτούτο για το Περιβάλλον και την Ασφάλεια του Πανεπιστημίου των Ηνωμένων Εθνών, οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες ως το έτος 2050 θα ανέρχονται μόλις στα 150 εκατομμύρια, ενώ αντίθετα για τη Μη Κυβερνητική Οργάνωση Christian Aid οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες θα φτάνουν το 1 δισεκατομμύριο. Παρά τη μεγάλη απόκλιση που παρουσιάζουν οι εκτιμήσεις, αυτό που είναι σημαντικό να αναφέρουμε είναι ότι, η

Ευρωπαϊκή Επιτροπή άρχισε από το 2007 να χρηματοδοτεί ερευνητικό πρόγραμμα (EACH-FOR), για την έρευνα της σύνδεσης ανάμεσα στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος και τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, καθώς και ο αριθμός των μεταναστών που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Συνοπτικά, στις υποθέσεις περιβαλλοντικών μεταναστεύσεων προτείνεται η χρήση του όρου περιβαλλοντικός μετανάστης, καθώς αποδίδει ακριβέστερα την αιτία μετακίνησης του πληθυσμού (περιβαλλοντική καταστροφή) έναντι του όρου περιβαλλοντικός πρόσφυγας, όρος ο οποίος προϋποθέτει εγκατάλειψη της χώρας εξαιτίας κινδύνου δίωξης.

Οι πιέσεις της κλιματικής αλλαγής προστίθενται πολλές φορές σε πολιτικές και παράγοντες φτώχεια και βία, δημιουργώντας ένα ισχυρό δυναμικό συγκρούσεων και ανταγωνισμών μεταξύ τοπικών κοινωνιών. Σε περιπτώσεις που αρχίζουν πλέον να σπανίζουν οι βασικοί πόροι για την επιβίωση αλλά και την ευημερία και δεν υπάρχουν οι βασικές προϋποθέσεις για τον έλεγχο της δυσανεξίας και την προστασία από τους περιβαλλοντικούς κινδύνους, αυξάνεται η πιθανότητα να προκληθεί κοινωνική αποσταθεροποίηση (Δούσης, 2020). Όπως έχει αναφερθεί, υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι, εξαιτίας του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών αυτού, δημιουργείται πολιτική αστάθεια, η οποία μπορεί, με σοβαρές πιθανότητες, να προκαλέσει ανθρωπιστικές κρίσεις (Παπαδημητρίου & Φραγκόπουλος, 2018). Δε χωρά συνεπώς αμφιβολία, ότι η κλιματική αλλαγή διεισδύει βαθιά στην καθημερινή ζωή εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων, αποστερεί πόρους και δυσχεραίνει την ευημερία, ενώ, παράλληλα, πολλαπλασιάζει τη φτώχεια, αποσυντονίζει τις κοινωνίες και αυξάνει τη διόγκωση του συγκρουσιακού δυναμικού.

Όπως προαναφέρθηκε, η αλλαγή του κλίματος θα μετατοπίσει τις κλιματικές ζώνες αλλά και τις ζώνες βλάστησης. Ορισμένα είδη θα σταματήσουν να ευδοκούν στο μέρος που καλλιεργούνταν μέχρι τώρα, ενώ, άλλα είδη θα εμφανιστούν σε περιοχές που μέχρι πρόσφατα ήταν ακατάλληλες για την καλλιέργεια αυτών (Δαγκλή, 2003). Σε αυτό το πλαίσιο, η βιομηχανία αγροτικών προϊόντων αναμένεται να περάσει κρίση. Επίσης, διάφορα κτίρια, εγκαταστάσεις και δομές που βρίσκονται σε παράκτιες περιοχές και νησιά, όπως τα λιμάνια, οι βιομηχανίες, οι επιχειρήσεις αλλά και κατοικίες, λόγω της ανόδου της θαλάσσιας στάθμης, διατρέχουν κίνδυνο.

Εξίσου σοβαρές είναι οι επιπτώσεις του φαινομένου στη δημόσια υγεία. Οι αυξημένες θερμοκρασίες επιδεινώνουν την υγεία των παιδιών, αλλά και όσων πάσχουν

από καρδιακά και αναπνευστικά προβλήματα. Παράλληλα, η υγρασία και η αυξημένη ζέστη που δημιουργείται λόγω του φαινομένου, αποτελεί ιδανικό περιβάλλον για τον πολλαπλασιασμό των μικροβίων και των βακτηριδίων, με αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των λοιμώξεων, των επιδημιών και των ασθενειών που διαδίδονται μέσω κουνουπιών ή τρωκτικών. Ο δάγκειος πυρετός, η εγκεφαλίτιδα και η ελονοσία, είναι ορισμένες ασθένειες που θα μεταδίδονται με μεγαλύτερη ευκολία, λόγω της αύξησης της θερμοκρασίας. Επίσης, λόγω της λέπτυνσης της στοιβάδας του όζοντος, αυξάνονται τα περιστατικά καρκίνων του δέρματος και άλλων σχετικών δερματικών νοσημάτων (Λιακόπουλος, 2006).

Οι αναμενόμενες συνέπειες της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής ποικίλουν και αφορούν στο περιβάλλον καθώς και την ίδια την ανθρώπινη ζωή. Οι επιπτώσεις θα επηρεάσουν κάθε πτυχή της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των ανθρώπων. Οι βιομηχανίες αγροτικών προϊόντων, αλλά και τα περισσότερα δίκτυα συγκοινωνιών, είναι μερικές από τις ανθρώπινες υποδομές που θα επηρεαστούν από τις κλιματικές αλλαγές (Κατσιμπάρδης, 2004). Για το λόγο αυτό αναδεικνύεται επιτακτική η ανάγκη άμεσης παρέμβασης με στόχο την αναχαίτιση του φαινομένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

1. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Η κλιματική αλλαγή και τα ιδιαίτερα περιβαλλοντικά φαινόμενα που αυτή δημιουργεί, συνιστούν σημαντική απειλή για τη ζωή και την ευημερία των κοινοτήτων σε ολόκληρο τον κόσμο (Cournil C., C. Colard, 2012). Εξαιτίας του φαινομένου αυτού, το άτομο στερείται ποικίλων δικαιωμάτων και ελευθεριών του, όπως, η αξίωση αξιοπρεπούς και ασφαλούς διαβίωσης, το δικαίωμα υγιεινής διατροφής και το δικαίωμα της απόλαυσης του υψηλότερου δυνατού επιπέδου υγείας. Οι επιδράσεις που υφίστανται, αφορούν σε υστέρηση της παραγωγής και της δυνατότητας τροφής σε μεγάλες ομάδες του πληθυσμού της γης αλλά και σε θετικές όπως οι επενδύσεις και οι υπηρεσίες για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, σε επιδράσεις όπως μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών (για εύρεση πόρων ή διασφάλιση διαμονής), με την

ταυτόχρονη δημιουργία εμπόλεμων καταστάσεων και θερμών επεισοδίων (Δούση, 2020).

Ετησίως, σχεδόν 12,6 εκατομμύρια άνθρωποι στον πλανήτη, χάνουν τη ζωή τους εξαιτίας προβλημάτων υγείας που σχετίζονται με την περιβαλλοντική υποβάθμιση, όπως τη ρύπανση του αέρα, του νερού, τη ρύπανση του εδάφους και την κλιματική αλλαγή (Χαντέ, 2017). Στα πλαίσια αυτά, δημιουργούνται ομάδες ανθρώπων που λόγω της γεωγραφικής θέσης του τόπου κατοικίας τους, πλήττονται περισσότερο στα θεμελιώδη δικαιώματά τους. Οι νέες κλιματικές συνθήκες οδηγούν αναπόφευκτα στην ανάγκη μετακίνησης των ανθρώπων αυτών από τις χώρες με ιδιαίτερα καιρικά φαινόμενα ή φυσικές καταστροφές προς τις άλλες χώρες του κόσμου, αποστερώντας τους τη σημαντικότερη ελευθερία της επιλογής του τόπου κατοικίας και εργασίας τους (Σκανδάλης, 2017). Ενόψει της συνεχούς μετακίνησης πληθυσμών λόγω της κλιματικής αλλαγής, διαπλάστηκε η έννοια του οικολογικού, κλιματικού ή περιβαλλοντικού μετανάστη, η οποία, ωστόσο, δεν έχει καμία νομική κατοχύρωση από τη συνθήκη της Γενεύης ή από άλλο νομικό κείμενο (Counil, 2010). Γι' αυτό, ίσως, θα ήταν πιο ορθό και δόκιμο, νομικά, να αξιοποιείται και να καθιερωθεί η έννοια του οικολογικού μετανάστη, του ατόμου, δηλαδή, που μετοικίζει από τη μόνιμη κατοικία του σε άλλο τόπο, εξαιτίας των νέων περιβαλλοντικών αλλαγών που έχουν συντελεστεί στον τόπο καταγωγής ή μόνιμης διαμονής του (Betaille, 2010).

Η ατμοσφαιρική ρύπανση, η οποία σχεδόν εξ ολοκλήρου προκύπτει από την παραγωγή και χρήση της ενέργειας, προκαλεί καρδιακές και πνευμονικές παθήσεις και εμφάνιση καρκίνου, με αποτέλεσμα να προκαλούνται θάνατοι και σοβαρές ασθένειες. Οι πηγές ενέργειας που ευθύνονται για την έκλυση των θανατηφόρων ατμοσφαιρικών ρύπων, διοχετεύουν στην ατμόσφαιρα και αέρια του θερμοκηπίου, όπως μεθάνιο και διοξείδιο του άνθρακα, αλλάζοντας ολόκληρο τον μηχανισμό του κλίματος, θέτοντας σε κίνδυνο τις περιβαλλοντικές συνθήκες, στις οποίες θεμελιώνεται η ανθρώπινη ζωή.

Η κλιματική αλλαγή και τα ιδιαίτερα περιβαλλοντικά φαινόμενα, που αυτή δημιουργεί (άνοδος της στάθμης της θάλασσας, αύξηση της θερμοκρασίας στην επιφάνεια της γης, εξαιτίας, της αύξησης των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου), επιφέρουν σοβαρές συνέπειες απειλώντας την ίδια τη ζωή των ανθρώπων και το περιβάλλον, καθιστούν την ανθρώπινη ζωή και τη ζωή των οικοσυστημάτων μη βιώσιμη, ερημοποιούν τις γεωργικές εκτάσεις, συμβάλλουν στην ευδοκίμηση τροπικών

ασθενειών, επιφέρουν καταστροφές του φυσικού περιβάλλοντος, και οδηγούν στην εκτόξευση των προβλημάτων υγείας που οφείλονται σε ακραία καιρικά φαινόμενα, σε διατάραξη της χερσαίας και θαλάσσιας βιοποικιλότητας και, τελικώς, σε διεύρυνση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων και στην επικράτηση φτώχειας (Μπάλιας, 2010).

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να αναφέρουμε ότι, η κλιματική αλλαγή πλήττει όχι μόνον τις μελλοντικές γενιές, αλλά άμεσα, στο παρόν, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στο νερό, στη διατροφή, στη στέγαση και στην εργασία.

Ειδικότερα, η προσβολή των ανωτέρω θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία ενισχύεται στο πέρας του χρόνου και σχετίζεται κυρίως με άτομα που έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και είναι ιδιαίτερα ευάλωτα στην κλιματική αλλαγή, λόγω της γεωγραφικής θέσης της κατοικίας τους, του φύλου τους, της ηλικίας ή των ατομικών χαρακτηριστικών τους. Η κλιματική αλλαγή θίγει άμεσα τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, κυρίως, στις οποίες ανήκουν τα παιδιά, τα οποία είναι πιο ευαίσθητα στις ρυπογόνες ουσίες και στον υποσιτισμό, καθώς και τα άτομα με αναπηρίες, τους ηλικιωμένους και τις γυναίκες (Κατσιμπάρδης, 2002).

Καθίσταται συνεπώς εμφανές ότι, η συνεργασία για τα σημαντικά και σοβαρά περιβαλλοντικά θέματα είναι απαραίτητη (Richard et al, 2011), τόσο για την προστασία του ίδιου του περιβάλλοντος όσο και για την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κυρίως των περισσότερο ευάλωτων ομάδων (γυναίκες, ιθαγενείς, μελλοντικές γενιές). Βάσει των ανωτέρω εξελίξεων και διεργασιών, προκύπτει ότι ο σύνδεσμος ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβαλλοντικής προστασίας είναι και ορατός αλλά και νομικά επιβεβλημένος.

2. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ ΣΕ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Προκειμένου να προχωρήσουμε σε ανάλυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που πλήττονται εξαιτίας της κλιματικής αλλαγής και των περιβαλλοντικών κινδύνων, θα πρέπει προγενέστερα να προβούμε σε κατηγοριοποίηση των δικαιωμάτων αυτών. Μία βασική παραδοσιακή κατηγοριοποίησή τους, που χρησιμοποιείται σε διεθνές και εθνικό επίπεδο, είναι σε ανθρώπινα δικαιώματα «πρώτης», «δεύτερης» και «τρίτης» γενιάς (Βλαχόπουλος, 2017). Η «πρώτη» γενιά περιλαμβάνει τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, κυρίως το δικαίωμα στη ζωή, στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, ελευθερία της σκέψης, το δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού και οικογενειακού περιβάλλοντος. Τα εν λόγω δικαιώματα απαιτούν παραδοσιακά αποχή του Κράτους από ενέργειες που θα μπορούσαν να τα προσβάλλουν ή να τα περιορίσουν. Η «δεύτερη» γενιά εμπεριέχει τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην προστασία της υγείας και για την ορθή άσκησή τους θεωρούσαν ότι απαιτούνται θετικές ενέργειες από πλευράς του Κράτους. Τέλος, τα τρίτης γενιάς δικαιώματα συγκροτούν τα νεότερα δικαιώματα αλληλεγγύης (Περράκης, 2009). Το δικαίωμα σε ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον ανήκει στην «Τρίτη» γενιά δικαιωμάτων, τα οποία ακόμα μέχρι και σήμερα αντιμετωπίζουν ζητήματα ουσιαστικής αναγνώρισης ή τυπικής νομικής κατοχύρωσής τους, με εξαίρεση το ανερχόμενο δικαίωμα στο περιβάλλον.

Το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον σχετίζεται άμεσα και αλληλοσυμπληρώνεται με άλλα προϋπάρχοντα και θεμελιώδη δικαιώματα.

Το δικαίωμα στην υγεία συνδέεται στενά με το δικαίωμα στη ζωή και αναφέρεται όταν επισυμβαίνει σοβαρή περιβαλλοντική υποβάθμιση στον αέρα, στη γη και στο νερό (Δούσης, 2020). Πλήθος περιστατικών καταδεικνύουν την άρρηκτη σύνδεση των δικαιωμάτων αυτών με το δικαίωμα σε ένα υγιές και καθαρό περιβάλλον, ένα εκ των οποίων συνιστά η μόλυνση από διαρροή μολύβδου στο Μεξικό, από την οποία κινδύνευσε η ζωή του ντόπιου πληθυσμού αλλά και αγέννητων παιδιών, αλλά και το ατύχημα στο εργοστάσιο πυρηνικής ενέργειας Chernobyl, το οποίο προκάλεσε υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και εξάπλωση πλήθος ασθενειών, εξαιτίας των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της διαρροής ραδιενέργειας (τεχνολογικές καταστροφές) (Δακορώνια, 2019). Εκ των ως άνω προκύπτει η άμεση σύνδεση της ποιότητας του περιβάλλοντος με την ποιότητα της ζωής των ανθρώπων και κατά συνέπεια με τα δικαιώματα αυτών που θίγονται σε περίπτωση περιβαλλοντικής υποβάθμισης

(Δακορώνια, 2019). Η κλιματική αλλαγή, ως αποτέλεσμα της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, επιφέρει άμεση και διαρκή βλάβη στα δικαιώματα του ανθρώπου.

Το πανανθρώπινο δικαίωμα πρόσβασης σε καθαρό νερό συνδέεται με το δικαίωμα στη ζωή και την υγεία. Εάν δεν υπάρχει πρόσβαση σε καθαρό πόσιμο νερό, οι άνθρωποι υποφέρουν από σοβαρές παρασιτικές ασθένειες, όπως οι γαστρεντερολογικές, που προσβάλλουν κύρια τα παιδιά, αλλά και αποστερούνται των δυνατοτήτων για την βασική τους ανάπτυξη και εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου ποιότητας ζωής (Δαγκλή, 2008). Για το λόγο αυτό θεωρείται ως απαραίτητο στοιχείο για την βιώσιμη ανάπτυξη, την οικονομική πρόοδο, την πολιτική και κοινωνική σταθερότητα, την υγεία και την εξάλειψη της φτώχειας και ανάγεται σε παγκόσμιο βασικό ζήτημα του 21ου αιώνα (Picolotti & Taillant, 2003).

Το δικαίωμα στην ανάπτυξη και την πρόοδο εν γένει σχετίζεται άμεσα με το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον. Πολλές φορές η μονομερής οικονομική ανάπτυξη π.χ. άντληση πετρελαίου, επιφέρει μία μικρή και σύντομη αύξηση του τυπικού κατά κεφαλήν εισοδήματος, αλλά δεν αποτελεί εγγύηση για την γενικότερη οικονομική ανάκαμψη των κατοίκων μίας συγκεκριμένης περιοχής (Βρετού, 2017).. Για το λόγο αυτό, καθίσταται απαραίτητη η συνετή διαχείριση του φυσικού πλούτου και των αγαθών που μας παρέχει απλόχερα το περιβάλλον και η αποτροπή της κατασπατάλησης και υπερεκμετάλλευσης αυτών (Βρετού, 2017).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΠΛΗΤΤΟΝΤΑΙ

Δικαιώματα «πρώτης» γενιάς	Ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, (δικαίωμα στη ζωή, στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, ελευθερία της σκέψης, δικαίωμα σεβασμού του ιδιωτικού και οικογενειακού περιβάλλοντος)
Δικαιώματα «δεύτερης» γενιάς	Οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά δικαιώματα (δικαίωμα στην προστασία της υγείας)

Δικαιώματα «τρίτης» γενιάς	Δικαιώματα τα οποία αντιμετωπίζουν ζητήματα ουσιαστικής αναγνώρισης ή τυπικής νομικής κατοχύρωσής τους (δικαίωμα στο περιβάλλον)
----------------------------	--

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

1. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΕ ΕΝΑ ΥΓΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΕ ΕΘΝΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Σε εθνικό επίπεδο, το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας είναι η αρμόδια αρχή για τον συντονισμό των δράσεων για την κλιματική αλλαγή και εργάζεται προς την κατεύθυνση των μέτρων προσαρμογής στο επίπεδο των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, με στόχο την ενίσχυση των θεσμών που αφορούν την περιβαλλοντική διακυβέρνηση (Γκούμας & Τσεβάς, 2020). Με την ιδιότητα αυτή, καθίσταται αρμόδιο για τον εντοπισμό των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, τον σχεδιασμό και τον συντονισμό των μέτρων και πολιτικών προσαρμογής και για τη δημιουργία και προετοιμασία μιας εθνικής στρατηγικής. Το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας, η Ακαδημία Αθηνών και η Τράπεζα της Ελλάδος έχουν υπογράψει μνημόνιο συνεργασίας για την ανάπτυξη της «Εθνικής Στρατηγικής για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή». Σκοπός αυτού είναι η αντιμετώπιση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής σε εθνικό πλαίσιο, με ειδικές δράσεις προσαρμογής σε κάθε τομέα. Σκοπός της συνεργασίας είναι η ανάπτυξη και η εφαρμογή ενός μηχανισμού για την εξασφάλιση της εφαρμογής της εθνικής στρατηγικής και την ενσωμάτωση δράσεων προσαρμογής σε κάθε τομέα.

Σχετικά με τους επιμέρους τομείς και τις εθνικές πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για ζητήματα περιβάλλοντος, ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, η Εθνική Στρατηγική για τη βιοποικιλότητα και το σχέδιο δράσης που είχε ληφθεί, στόχευε στην πρόληψη και την ελαχιστοποίηση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στη βιοποικιλότητα. Ειδικότερα, η στρατηγική για τη βιοποικιλότητα επικεντρώθηκε στη μελέτη των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στη βιοποικιλότητα και τις οικοσυστημικές λειτουργίες, λαμβάνοντας μέτρα ώστε να επιτευχθεί η προσαρμογή της χλωρίδας και πανίδας, που αποτελούν τη βιοποικιλότητα, στην αλλαγή του κλίματος.

Όσο αφορά τις ενέργειες σε εθνικό επίπεδο που αφορούν την κλιματική αλλαγή, η Ελλάδα ενσωμάτωσε την Οδηγία - Πλαίσιο για τα ύδατα (60/2000/ΕΚ), το 2003 (νόμος 3199/2003), ενώ το πλαίσιο των μέτρων και διαδικασιών για την ολοκληρωμένη διαχείριση των Υδάτινων Πόρων θεσπίστηκε το 2007 (προεδρικό διάταγμα 51/2007)

(Τασιόπουλος, 2014). Επιπλέον, τα Σχέδια Διαχείρισης Λεκάνης Απορροής Ποταμού 2009-2015 υιοθετήθηκαν από 12 από τις 14 περιφέρειες της Ελλάδα. Ένα πολυσυζητημένο σχέδιο που αποσκοπεί στην τιθάσευση της λειψυδρίας στην Θεσσαλία, είναι το έργο μεταφοράς νερού του Αχελώου (Χαϊνταρλής 2014). Το έργο: «Μεσογειακή ετοιμότητα και σχεδιασμός περιορισμού Ξηρασίας» επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη κατευθυντήριων για τα σχέδια ετοιμότητας για την ξηρασία και τη δημιουργία ενός δικτύου στις χώρες της Μεσογείου. Όσον αφορά τους κινδύνους πλημμύρας, η Ελλάδα μετέφερε την Οδηγία της ΕΕ 2007/60/ΕΚ για το 2010.

Το Γενικό Εθνικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης περιλαμβάνει τις δραστηριότητες που συμβάλλουν στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και ειδικότερα στους ακόλουθους στόχους:

- Συνεχής φροντίδα για την εξοικονόμηση ενέργειας
- Εφαρμογή εναλλακτικών, και πιο συγκεκριμένα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας
- Προστασία και ανάδειξη των φυσικών διεργασιών
- Προσαρμογή στις νέες συνθήκες της αλλαγής του κλίματος και τον μετριασμό των συνεπειών τους (πυρκαγιές, πλημμύρες, διάβρωση, ξηρασία, ερημοποίηση).

Με σκοπό την προώθηση της διαχείρισης των παράκτιων περιοχών που είναι εκτεθειμένες σε ιδιαίτερα επιβαρυντικούς παράγοντες, όπως η κλιματική αλλαγή, έχει αναπτυχθεί ένα Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού των παράκτιων περιοχών και νησιών. Σύμφωνα με το Νόμο 3983/2011 «Εθνική Στρατηγική για την προστασία και διαχείριση του θαλάσσιου περιβάλλοντος», η οδηγία 2008/56 των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων σχετικά με την θαλάσσια στρατηγική ενσωματώθηκε στην εθνική νομοθεσία με στόχο ένα υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής κατάστασης του θαλάσσιου περιβάλλοντος έως το έτος 2020.

Το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την αντιμετώπιση των Περιβαλλοντικών κινδύνων που απειλούν την υγεία, που αναπτύχθηκε τα έτη 2008-2012, εμπεριείχε μια ειδική δράση, που αφορούσε το συσχετισμό του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον με αυτό της υγείας του ατόμου και είχε τίτλο: «Εξερευνώντας τις επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής στην υγεία».

Το πρόγραμμα Ευφυής Ενέργεια ενισχύει την Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Ενέργεια, όσο αφορά το έτος 2020 και συμβάλλει στην εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Σχεδίου Δράσης για την ενεργειακή απόδοση και την Οδηγία 2009/28/EK αναφορικά με την προώθηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (Παπαθανασίου Π., 2016). Δεδομένου ότι η ενέργεια αποτελεί πηγή μεγάλου ποσοστού των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου στην Ε.Ε., εύλογα προκύπτει ότι, οι στόχοι της ενεργητικής πολιτικής είναι στενά συνυφασμένοι με τους περιβαλλοντικούς στόχους που επιδιώκει η Οδηγία για την ενεργειακή απόδοση κατά την τελική χρήση και τις ενεργειακές υπηρεσίες που αποβλέπει στην οικονομικά αποτελεσματική βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης (Παπαθανασίου Π., 2016).. Στο πλαίσιο του προγράμματος SAVE, το πρόγραμμα «Ευφυής ενέργεια - Ευρώπη», για την έρευνα και την καινοτομία (2014 - 2020) χρηματοδότησε την τόνωση της ενεργειακής απόδοσης και της ορθολογικής χρήσης των πηγών ενέργειας (IEE - SAVE), ενώ το Σχέδιο δράσης για την ενεργειακή απόδοση της Επιτροπής αφορά τον έλεγχο και τη μείωση της ενεργειακής ζήτησης καθώς και τη στοχοθετημένη δράση, σχετικά με την κατανάλωση και τον εφοδιασμό, προκειμένου να εξοικονομηθεί το 20% της ετήσιας κατανάλωσης πρωτογενούς ενέργειας, που αντιστοιχεί με ετήσια εξοικονόμηση ενέργειας περίπου 1,5% έως το 2020 (Παπαθανασίου Π., 2016).

Το πλαίσιο για την διασφάλιση της προσαρμογής των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής καθορίστηκε το 2013 από την «Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή» (“European Strategy on Adaptation to Climate Change”). Η εν λόγω στρατηγική προάγει και καθορίζει τις δράσεις για την προσαρμογή των κρατών μελών στα δεδομένα της κλιματικής αλλαγής, κατοχυρώνοντας ότι το εν λόγω ζήτημα συμπεριλαμβάνεται κατά τη λήψη αποφάσεων σε κάθε τομέα πολιτικής. Στα πλαίσια της ενσωμάτωσης της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής σε εθνικό επίπεδο, έχει καθορισθεί και εγκριθεί η Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠΚΑ). Η ΕΣΠΚΑ θεσπίζει τις κατευθυντήριες αρχές και τους τρόπους υλοποίησης των στόχων, στοχεύοντας στην υλοποίηση διαδικασιών σχεδιασμού και πραγμάτωσης των θεμελιωδών μέτρων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Η έγκριση της ΕΣΠΚΑ πραγματοποιήθηκε με τον νόμο 4414/16 (ΦΕΚ 149/Α/9.8.2016).

Η Ελλάδα έχει πραγματοποιήσει μια σειρά δράσεων, με στόχο την ένταξη των θεμάτων της κλιματικής αλλαγής σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες. Υπό την επίβλεψη του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στη χώρα μας συνδράμει τους εκπαιδευτικούς στα ζητήματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, μέσω των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (ΦΕΚ 3392/13-8-2020). Τα Κέντρα αυτά αναλαμβάνουν την υλοποίηση των εκπαιδευτικών προγραμμάτων και των πάσης φύσεως δραστηριοτήτων, διεξάγουν σεμινάρια κατάρτισης των εκπαιδευτικών σε ζητήματα αειφόρου ανάπτυξης και προωθούν τη διεθνή συνεργασία με άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα, με στόχο την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και τη διεξαγωγή επιμορφωτικών εκδηλώσεων, προκειμένου να ευαισθητοποιηθεί και το ευρύ κοινό.

Η μόλυνση του περιβάλλοντος συνιστά προσβολή του δικαιώματος χρήσης των κοινών και κοινοχρήστων πραγμάτων, δικαίωμα το οποίο πηγάζει από το ευρύτερο δικαίωμα της προσωπικότητας το οποίο αναγνωρίζεται στο άρθρο 57 του Αστικού Κώδικα. Στο δικαίωμα της προσωπικότητας, περιλαμβάνονται όλα τα αγαθά, όπως η σωματική, ψυχική και κοινωνική υπόσταση του ανθρώπου και τα οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το πρόσωπο και εντάσσονται σε αυτό (Χατζηγιάννη Ι., 2020). Πιο συγκεκριμένα, η καθαριότητα, η απουσία μόλυνσης, η προστασία του περιβάλλοντος (γήινου, υδάτινου, αέρινου) κατοχυρώνεται από τις διατάξεις που έχουν σκοπό την υγιή ανάπτυξη του ανθρώπου και όχι μόνον του περιβάλλοντος, δεδομένου ότι πρόκειται για στοιχεία αλληλένδετα. Συνεπώς, σε περίπτωση που βλάπτεται το περιβάλλον, το οποίο, όπως προαναφέραμε, συναπαρτίζει την προσωπικότητα του ατόμου, θεμελιώνεται στο άτομο που προσβάλλεται η προσωπικότητά του κατ'αυτόν τον τρόπο, εναγώγιμη αξίωσή του, σύμφωνα με το άρθρο 57 του Αστικού Κώδικα, εναντίον εκείνου, από τη δράση του οποίου επιφέρει βλάβη στο περιβάλλον (Καρακατσάνης, 1979). Παρατηρούμε συνεπώς ότι, το ιδιωτικό δίκαιο κατοχυρώνει το ευρύτερο δικαίωμα του ανθρώπου σε έναν βιώσιμο, υγιεινό και ποιοτικό ζωτικό χώρο, όπως αυτός προσδιορίζεται τόσο από τα άρθρα 966 επ. του Αστικού Κώδικα και 57 του Αστικού Κώδικα όσο και από τις θεμελιώδεις αξιολογήσεις της έννομης τάξης που υπαγορεύονται από το άρθρο 24 του Συντάγματος (Καράκωστας, 2006).

Όσο αφορά την κατοχύρωση και την προστασία του δικαιώματος σε ένα υγιές φυσικό περιβάλλον στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος της Ελλάδος, το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς

προστατευόμενο αγαθό με γνώμονα την οικολογική ισορροπία και βιωσιμότητα και την προστασία των φυσικών πόρων (ΣτΕ 551/2015). Η διάταξη του άρθρου 24 του ελληνικού Συντάγματος, το οποίο θεμελιώνει το δικαίωμα στο περιβάλλον υπό διπλή έννοια, τόσο ως ατομικό, όσο και ως κοινωνικό δικαίωμα, προασπίζει και το δικαίωμα του ανθρώπου σε ένα υγιές φυσικό περιβάλλον και αποτελεί κανόνα άμεσης εφαρμογής και ισχύος. Ως αποτέλεσμα, ο χαρακτήρας του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον στο άρθρο αυτό καθίσταται δεσμευτικός και παράγει άμεσα έννομα αποτελέσματα. Το εν λόγω άρθρο του Συντάγματος της Ελλάδος, δημιουργεί υποκειμενικά δικαιώματα και τα άτομα δύνανται άμεσα να επικαλούνται την ως άνω διάταξη, προσφεύγοντας ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων (Χατζηγιάννη Ι., 2020).

2. ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΕΝΑ ΥΓΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

Στα πλαίσια αντιμετώπισης των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, η Ευρωπαϊκή Ένωση προσπάθησε να παρέμβει και να ρυθμίσει τα ζητήματα που προκύπτουν όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερα. Η ευρωπαϊκή πολιτική για το περιβάλλον αρχίζει να αναπτύσσεται στο τέλος της δεκαετίας 1960, δέκα χρόνια μετά την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) (Πουϊκλή, 2020). Η διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το περιβάλλον και η διακήρυξη της Στοκχόλμης που υπεγράφη το 1972, σηματοδότησε τη συστηματική ενασχόληση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το περιβάλλον (Kallia, 1984). Στο πλαίσιο αυτό, τα ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος, κλιματικής αλλαγής και βιωσιμότητας τοποθετούνται στο επίκεντρο της νέας ευρωπαϊκής πολιτικής. Στο παρόν κεφάλαιο, θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε σημεία του ευρωπαϊκού νομικού πλαισίου προστασίας του περιβάλλοντος και συνακόλουθα του ατομικού δικαιώματος απόλαυσης αυτού.

Μία από τις πρώτες παρεμβάσεις, αποτέλεσε η Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματικές αλλαγές η οποία υπεγράφη από 154 χώρες και την Ευρωπαϊκή Ένωση, τον Ιούνιο του 1992 στο Ρίο. Η Ελλάδα επικύρωσε τη Σύμβαση με τον νόμο 2205/1994. Η εν λόγω Σύμβαση δεν καθιέρωσε νομικά δεσμευτικές υποχρεώσεις, αλλά έθεσε τα θεμέλια για περαιτέρω δραστηριοποίηση. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, έθεσε ως συλλογικό στόχο της τη σταθεροποίηση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα μέχρι το έτος 2000 στα επίπεδα του 1990 (Μπουκουβάλα, 2017). Η Διάσκεψη των Συμβαλλομένων Μερών (Conference of the Parties - COP), ως η βασικότερη αρχή λήψεως αποφάσεων, είναι αρμόδια για τη λήψη αποφάσεων που αφορούν την εφαρμογή και την περαιτέρω εξέλιξη της Συμβάσεως. Σημαντική παράμετρος στην COP είναι η επανεξέταση των εθνικών εκθέσεων και καταγραφών των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα που κατατίθενται από τα Μέρη και βάσει των οποίων, η COP μελετά τα αποτελέσματα των μέτρων που λαμβάνονται από τα μέρη και την πρόοδο που σημειώθηκε στην επίτευξη του απώτερου στόχου της Συμβάσεως. Σύμφωνα με τις διαδικασίες που προβλέπονται από τη Σύμβαση, στην Τρίτη Σύνοδο των

Συμβαλλομένων Μερών (Κιότο, Δεκέμβριος 1997) υιοθετήθηκε Πρωτόκολλο στη Σύμβαση, γνωστό ως Πρωτόκολλο του Κιότο. Για την επίτευξη των στόχων της σύμβασης, τα κράτη - μέρη καλούνται να εξασφαλίσουν ότι οι εκπομπές τους, για 6 συνολικά αέρια, δεν θα υπερβούν τα όρια που τους τίθενται με το Πρωτόκολλο αυτό, στο Παράρτημα Β'. Όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ κύρωσαν το Πρωτόκολλο τον Μάιο 2002. Σύμφωνα με όσα προβλέφθηκαν στο Πρωτόκολλο, τα κράτη μέλη υπείχαν υποχρέωση μείωσης των εκπομπών κατά 8% για τα έτη 2008-2012 σε σύγκριση με τις εκπομπές του έτους βάσης (1990). Η δεύτερη περίοδος δεσμεύσεων του Πρωτοκόλλου του Κιότο άρχισε την 1η Ιανουαρίου 2013 και λήγει το έτος που διανύουμε, ήτοι το 2020. Το Πρωτόκολλο του Κιότο, στο οποίο μετέχουν 38 ανεπτυγμένα κράτη, περατώθηκε το 2012, ενώ έπειτα, με την «Τροποποίησης της Ντόχα» (Doha Amendment) επεκτάθηκε μέχρι το 2020, οπότε τα Μέρη ήταν απαραίτητο πλέον να συμφωνήσουν, ώστε να υιοθετηθεί μια νέα παγκόσμια Συμφωνία για το χρονικό σημείο μετά το έτος 2020 (Λαμπαδάριος, 2005).

Ιδιαίτερη σημασία στο χώρο του περιβαλλοντικού δικαίου κατέχει το άρθρο 37 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο προβλέπει ότι “το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητας του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης (Europarl, 2000). Όπως αναφέρεται στις επεξηγηματικές σημειώσεις του Χάρτη, τόσο το δίκαιο της ΕΕ (άρθρα 3 παράγραφος 3 ΣΕΕ, 11 και 191 ΣΛΕΕ) όσο και τα Συντάγματα ορισμένων κρατών μελών, βασίστηκαν εμφανώς στις ρυθμίσεις του άρθρου 37 του Χάρτη. Οι συντάκτες του Χάρτη δεν αντλούν έμπνευση σχετικά με διαδικαστικά περιβαλλοντικά δικαιώματα από τις σχετικές συνθήκες του ΟΗΕ

ή τη νομολογία του ΕΔΔΑ, που σταδιακά ανέπτυξε μια περιβαλλοντική διάσταση σε ορισμένα δικαιώματα που προστατεύονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (Official Journal of the European Union, 2007).

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η Οδηγία 2004/35/ΕΚ, η οποία αποτέλεσε το πρώτο κοινοτικό νομοθέτημα, του οποίου οι κυριότεροι στόχοι περιελάμβαναν και την εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει». Αν και θέσπισε ένα κοινό πλαίσιο για την ευθύνη, με στόχο την πρόληψη και την αποκατάσταση ζημιών στα ζώα, στα φυτά, στους

φυσικούς οικολογικούς τόπους και στους υδάτινους πόρους, καθώς και τις ζημίες του εδάφους, από την περιβαλλοντική ρύπανση, ωστόσο το οριζόμενο εξ αυτής καθεστώ ευσθύνης ισχύει μόνο για ορισμένες ειδικές δραστηριότητες και για δραστηριότητες, στις οποίες ο φορέας εκμετάλλευσης ενήργησε εκ δόλου ή εξ αμελείας.

Στα πλαίσια των πρόσφατων εξελίξεων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε στις 11 Δεκεμβρίου 2019 την «Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία», η οποία θα αποτελέσει τον οδικό χάρτη της ευρωπαϊκής πολιτικής για τα επόμενα χρόνια. Πρόκειται για ένα συνολικό Σχέδιο Δράσης με 54 πρακτικές ενέργειες, με τις οποίες η ΕΕ φιλοδοξεί (ή ορθότερα ελπίζει) να αλλάξει το οικονομικό της μοντέλο «για χάρη του πλανήτη και της ζωής σε αυτόν». Η «Πράσινη Συμφωνία» έχει στο επίκεντρό της την άμεση αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, καθώς και την αποτελεσματική διαχείριση των κρίσιμων περιβαλλοντικών προκλήσεων, όπως η απώλεια της βιοποικιλότητας, οι καταστροφές των δασικών οικοσυστημάτων, η ρύπανση των ωκεανών και της ατμόσφαιρας. Πρόκειται για μία ολοκληρωμένη στρατηγική ανάπτυξης, η οποία οικοδομείται με βάση τη μετάβαση σε μια ανταγωνιστική και αποδοτική ως προς τους πόρους οικονομία, την υλοποίηση των στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης, όπως αποτυπώνονται στις Ατζέντα 2030 του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και την προώθηση μιας δίκαιης και χωρίς διακρίσεις κοινωνίας.

Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (EU Green Deal) συνιστά μια νέα αναπτυξιακή στρατηγική για την Ευρώπη, ένα σύνολο πολιτικών και μέτρων που προτίθεται να λάβει άμεσα η Ευρωπαϊκή Ένωση, προκειμένου να αποτελέσει ως το 2050 την «πρώτη κλιματικά ουδέτερη ήπειρο». Τα σημαντικότερα εργαλεία, όπως έχουν καθοριστεί από την Επιτροπή, για να επιτευχθεί το όραμα αυτό είναι:

- Το Σχέδιο Δράσης (Action Plan) για α) τη μετάβαση σε μια καθαρή, κυκλική οικονομία αλλά και β) την αποκατάσταση της βιοποικιλότητας
- Ο Ευρωπαϊκός Νόμος για το Κλίμα,
- Ο Μηχανισμός Δίκαιης Μετάβασης για τη διαχείριση των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεων της μετάβασης και τη διασφάλιση της συμπερίληψης όλων των πολιτών, και κυρίως των περιφερειών, των εργαζομένων και των βιομηχανιών που θα αντιμετωπίσουν τις μεγαλύτερες προκλήσεις κατά τη διαδικασία αυτήν.

Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία στοχεύει στην υιοθέτηση μέτρων για συγκεκριμένους τομείς:

- διατήρηση και αποκατάσταση των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας,
- δίκαια, υγιεινά και φιλικά προς το περιβάλλον συστήματα τροφίμων,
- βιώσιμος αγροτικός τομέας,
- μετάβαση σε καθαρή, ασφαλή και προσιτή ενέργεια,
- κινητοποίηση βιώσιμης βιομηχανίας,
- καθαρός κατασκευαστικός τομέας (οικοδόμηση και ανακαίνιση κτιρίων),
- βιώσιμες μεταφορές (βιώσιμη και έξυπνη κινητικότητα),
- μείωση της ρύπανσης και δράσεις για το κλίμα.

Το ζήτημα της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και των πολύπλευρων συνεπειών της αποτελεί την κορωνίδα της «Πράσινης Συμφωνίας» και το επίκεντρο της πολιτικής ατζέντας σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Ως αναγκαίο συμπλήρωμα της υφιστάμενης στρατηγικής «Καθαρός πλανήτης για όλους», η Επιτροπή στις 4 Μαρτίου 2020 πρότεινε το «Πρώτο Δίκαιο για το Κλίμα», ενώ μέχρι τον Ιούνιο 2021 θα προχωρήσει σε συνολική αξιολόγηση με προτάσεις αναθεώρησης, όπου κρίνεται σκόπιμο, όλων των ενωσιακών εργαλείων και ρυθμίσεων που συνδέονται με την κλιματική αλλαγή. Η «Πράσινη Συμφωνία», συμπερασματικά, δεν είναι ένας περιβαλλοντικός/οικολογικός καταστατικός χάρτης, αλλά μια νέα στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης, η οποία φιλοδοξεί να ανταποκριθεί πιο αποτελεσματικά στα κρίσιμα και επείγοντα περιβαλλοντικά ζητήματα, καθώς και στην εξαιρετικά δυσοίωνη προοπτική της μη επίτευξη των στόχων για την κλιματική αλλαγή και τη βιωσιμότητα, αξιοποιώντας τα επιστημονικά δεδομένα για την κατάσταση του περιβάλλοντος και τις νέες τεχνολογικές δυνατότητες.

3. ΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΣΕ ΕΝΑ ΥΓΙΕΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΣΕ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΠΕΔΟ

Το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον ως ουσιαστικό ανθρώπινο δικαίωμα, μνημονεύεται σε σημαντικό αριθμό διεθνών νομικών κειμένων, στα κυριότερα εκ των οποίων θα αναφερθούμε στα πλαίσια του παρόντος κεφαλαίου.

Με τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης το 1972 το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον αναγνωρίστηκε ρητά. Το Συνέδριο υιοθέτησε τη γνωστή σε όλους μας Διακήρυξη της Στοκχόλμης, που αποτελείται από τρεις πράξεις οι οποίες χαρακτηρίζονται ως μη δεσμευτικές ρυθμίσεις:

Οι πράξεις αυτές είναι, το ψήφισμα που αφορά τις θεσμικές και οικονομικές προβλέψεις, η δήλωση η οποία περιλαμβάνει 26 καταγεγραμμένες αρχές και το σχέδιο δράσης των 109 συστάσεων, όπως έχουν χαρακτηριστεί (Τσεβρένης & Βαρθάλη, 2010).

Η Διάσκεψη της Στοκχόλμης συνιστά κορυφαίο σημείο του δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε εθνικό επίπεδο. Η πρώτη Αρχή της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, αναγνωρίζει στο άτομο το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας και της ισότητας των ανθρώπων, σε ένα περιβάλλον ποιότητας και υγείας που επιτρέπει μια αξιοπρεπή ζωή, ενώ παράλληλα προβλέπει ότι το ίδιο το άτομο φέρει ευθύνη για την προστασία και τη βελτίωση του περιβάλλοντος ενόψει της δικής του αλλά και της μελλοντικής γενιάς.

Μετά τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης παρουσιάστηκε το Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP) (Λούβη, 2020), ενώ μετέπειτα, το 1982, προέκυψαν οι Συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS), που περιλαμβάνουν το πλαίσιο για την υιοθέτηση διεθνών κανόνων που αφορούν την προάσπιση του θαλάσσιου περιβάλλοντος και πόρων αυτού. Τη Διάσκεψη ακολούθησαν επίσης κρίσιμες περιφερειακές ρυθμίσεις, συμπεριλαμβανομένης της ψήφισης νέων κανόνων από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, τη σύσταση επιτροπής Περιβάλλοντος του Οργανισμού Οικονομικής συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Ακόμη μεταγενέστερα,

και συγκεκριμένα τον Ιούνιο του 1992, στο Ρίο ντε Τζανέιρο, πραγματοποιήθηκε η Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED), γνωστή και ως Διάσκεψη του Ρίο. Στόχος της Διάσκεψης ήταν η επεξεργασία στόχων και στρατηγικών προκειμένου να ανατραπούν οι συνέπειες της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και να ενισχυθούν οι πάσης φύσεως και προέλευσης προσπάθειες για την προώθηση της βιώσιμης και περιβαλλοντικά υγιούς ανάπτυξης των κρατών.

Το πρώτο διεθνές κείμενο που αναγνώρισε ρητώς το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον είναι ο Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών. Στο άρθρο 24, του Χάρτη προβλέπεται ότι οι άνθρωποι *«έχουν δικαίωμα σε ένα γενικώς ικανοποιητικό περιβάλλον που ευνοεί την ανάπτυξή τους»* (Λούβη, 2020). Μετά τη ρύθμιση αυτή, σειρά είχε το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στην Αμερικανική Σύμβαση που αφορά τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα (Πέτρου, 2007). Το άρθρο 11 του Πρωτοκόλλου αυτού αναγνώρισε το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου να ζει σε ένα περιβάλλον καθαρό και να απολαμβάνει τα απαραίτητα συλλογικά μέσα διαβίωσης. Το άρθρο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό διότι αποτελεί τη μοναδική ρητή δήλωση αναγνώρισης της ύπαρξης ενός δικαιώματος στο περιβάλλον, με άμεσες κοινωνικές συνέπειες και ακολουθείται από ρυθμίσεις που αφορούν τις υποχρεώσεις των κρατών οι οποίες σχετίζονται με την προστασία, τη συντήρηση και τη βελτίωση του περιβάλλοντος. Προκειμένου να εφαρμόσουμε το άρθρο αυτό, θα μας διευκόλυνε περισσότερο η ύπαρξη ενός ορισμού που απουσιάζει, αυτού της έννοιας «υγιές περιβάλλον» και των συγκεκριμένων μέτρων που πρέπει να υιοθετούνται από τα κράτη. Η απουσία του ορισμού μιας τέτοιας έννοιας σε συνδυασμό το επίπεδο ανάπτυξης κάθε κράτους που προϋποθέτει η εφαρμογή των δεσμεύσεων των κρατών αναφορικά με το περιβάλλον, αποδυναμώνουν το δικαίωμα σε αυτό.

Η Σύμβαση του Άαρχους που υπεγράφη το 1998 και αφορά την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα, στο προοίμιό της αναγνωρίζει επίσης το σχετικό δικαίωμα (Δακορώνια, 2018), αναφέροντας ότι κάθε άτομο δικαιούται να ζει και να αναπτύσσεται σε περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία και την ευημερία του, ενώ παράλληλα εστιάζει και στην υποχρέωση, τόσο μεμονωμένα, όσο και σε συνεργασία με άλλους, να προασπίζεται και να βελτιώνει το περιβάλλον, προκειμένου να ωφελούνται οι τωρινές και οι μελλοντικές γενιές. Άλλωστε, στο άρθρο 1, ως σκοπός της Σύμβασης

αναφέρεται η συμβολή της στην προστασία του δικαιώματος κάθε ανθρώπου από τις παρούσες και μελλοντικές γενιές να διαβιεί σε περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία και την ανάπτυξη του και κάθε μέρος της Σύμβασης αυτής να φροντίζει να εξασφαλίζει τα δικαιώματα της πρόσβασης σε πληροφορίες, της συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων και της πρόσβασης στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα. Η Σύμβαση αυτή συνιστά το πρώτο διεθνώς δεσμευτικό κείμενο, το οποίο επιβάλλει συγκεκριμένες υποχρεώσεις στα κράτη μέλη, θεσπίζοντας έναν αποτελεσματικό μηχανισμό ελέγχου εφαρμογής μέσω της καθιέρωσης του δικαιώματος υποβολής ατομικών προσφυγών.

Στο περιβάλλον αναφέρεται άμεσα το ιστορικό Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR) στο άρθρο 12 αυτού. Πρόκειται για μία πολυμερή Συνθήκη που εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 16 Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ τον Ιανουάριο του 1976. Το Σύμφωνο αυτό είναι δεσμευτικό για τα μέρη προκειμένου να φροντίσουν για τη διασφάλιση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών δικαιωμάτων, των δικαιωμάτων στην υγεία, την εκπαίδευση και σε ένα επαρκές βιοτικό επίπεδο. Από το 2015, το Σύμφωνο μετρά 164 μέρη, ενώ, επιπρόσθετα, έξι χώρες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι ΗΠΑ, έχουν υπογράψει, αλλά δεν έχει επικυρώσει το Σύμφωνο. Το Σύμφωνο αυτό αποτελεί μέρος του Διεθνούς Χάρτη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, μαζί με την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) (Βλαχογιάννης, 2019), συμπεριλαμβανομένης της πρώτης και της δεύτερης Προαιρετικά Πρωτόκολλα του τελευταίου. Εξίσου ενδιαφέρον μας προκαλεί το άρθρο 11 αυτού το οποίο αναγνωρίζει το δικαίωμα του ανθρώπου σε ένα επαρκές βιοτικό επίπεδο, το οποίο συναποτελείται από το δικαίωμα σε επαρκή και διαρκώς διαθέσιμη κατάλληλη τροφή, το δικαίωμα στο νερό, το δικαίωμα στην ένδυση, τη στέγαση σε ασφαλές, ειρηνικό και αξιοπρεπές περιβάλλον με διασφάλιση της ιδιωτικότητάς του και τη διαρκή βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και των υποδομών.

Καθίσταται εμφανές πλέον ότι υπάρχει μία διεθνή ενεργητικότητα αναφορικά με την απαραίτητη σύνδεση μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος, δεδομένου ότι προβάλλονται ως αξίες που ενδυναμώνονται αμοιβαία και αναδεικνύονται ως κυρίαρχα ζητήματα στην διεθνή κοινότητα.

ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΠΟΥ ΚΑΤΟΧΥΡΩΝΟΥΝ

Διάσκεψη της Στοκχόλμης	δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον
Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον (UNEP)	διασφάλιση του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον
Συμβάσεις των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS)	υιοθέτηση διεθνών κανόνων που αφορούν την προάσπιση του θαλάσσιου περιβάλλοντος
Ψήφιση νέων κανόνων από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα	επεξεργασία στόχων και στρατηγικών προκειμένου να ανατραπούν οι συνέπειες της υποβάθμισης του περιβάλλοντος
Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED)	επεξεργασία στόχων και στρατηγικών προκειμένου να ανατραπούν οι συνέπειες της υποβάθμισης του περιβάλλοντος
Αφρικανικός Χάρτης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών	δικαίωμα σε ένα γενικώς ικανοποιητικό περιβάλλον που ευνοεί την ανάπτυξή τους
Πρόσθετο Πρωτόκολλο στην Αμερικανική Σύμβαση	ρητή δήλωση αναγνώρισης της ύπαρξης ενός δικαιώματος στο περιβάλλον
Σύμβαση του Άρχους	συμβολή της στην προστασία του δικαιώματος κάθε ανθρώπου από τις παρούσες και μελλοντικές γενιές να διαβιεί σε περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία και την ανάπτυξή του
Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ICESCR)	δικαίωμα του ανθρώπου σε ένα επαρκές βιοτικό επίπεδο

4. Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΚΛΙΜΑ

Η Συμφωνία των Παρισίων υπεγράφη στις 12.12.2015 κατά την 21η Συνδιάσκεψη των Μερών της Σύμβασης - Πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το Κλίμα (United Nations Framework Convention on Climate Change) και εισήγαγε μια σημαντική καινοτομία στον τομέα της διασφάλισης ενός υγιούς περιβάλλοντος και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθότι στο προοίμιό της αναφέρει ότι, τα συμβαλλόμενα στην εν λόγω συμφωνία μέρη αναγνωρίζουν ότι η κλιματική αλλαγή συνιστά κοινή έγνοια των ανθρώπων και για το λόγο αυτό είναι κρίσιμη η εφαρμογή μέτρων για την αντιμετώπιση αυτής. Παράλληλα αναγνωρίζει την υποχρέωση των μερών να σέβονται, να προωθούν και να ελέγχουν τις αντίστοιχες υποχρεώσεις τους σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα, το δικαίωμα στην υγεία (Λούβη, 2020). Κυρίαρχο ρόλο στην έγκριση της συμφωνίας του Παρισιού, κατείχε η Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία αποτελεί πρωταθλήτη στις δράσεις για την κλιματική αλλαγή. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, συνακόλουθα, προβαίνει στις κατάλληλες νομοθετικές προτάσεις προκειμένου να ανταποκριθεί στις δεσμεύσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως για παράδειγμα αυτή που αφορά τη μείωση των εκπομπών αερίων στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τουλάχιστον 40% έως το 2030 (Λάππα, 2010). Παράλληλα, τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης επικύρωσαν τη συμφωνία των Παρισίων ξεχωριστά, σύμφωνα με τις εθνικές κοινοβουλευτικές διαδικασίες τους.

Όπως προβλέπεται στο προοίμιο και στο αρ. 2 παρ. 1 της Συμφωνίας, βασική υποχρέωση που προκύπτει από τη Συμφωνία των Παρισίων είναι η αποτελεσματική και προοδευτική ανταπόκριση στην κλιματική αλλαγή ενταγμένη στο ευρύτερο πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης και της εξάλειψης της φτώχειας (Λούβη, 2020). Η ανταπόκριση αυτή αναλύεται σε δύο σκέλη:

- A) Σε πράξεις απομείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (mitigation), έτσι ώστε η αύξηση της μέσης θερμοκρασίας της γης να συγκρατηθεί στους 2 °C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα και προϊόντος του χρόνου αυτή η αύξηση να συμπεσεί στον 1,5 °C.
- B) Σε πράξεις προσαρμογής (adaptation), δηλαδή ομαλότερης συμπόρευσης με τα δυσμενή αποτελέσματα της κλιματικής αλλαγής.

Παράλληλα, η Συμφωνία περιλαμβάνει και υποχρεώσεις, που αν αξιοποιηθούν σωστά, είναι δυνατό να επιφέρουν πολύ ευεργετικά αποτελέσματα. Πιο συγκεκριμένα, όπως προβλέπεται, τα Μέρη οφείλουν να τηρούν δημοσιότητα των μειώσεων των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου (αρ. 4 παρ. 2) και να λαμβάνουν εθνικά μέτρα μείωσης. Τα στοιχεία αυτά πρέπει να τελούν υπό διαφάνεια και να ενημερώνονται ανά 5 έτη. Για το σκοπό αυτό, δημιουργήθηκε ειδικό Μητρώο, το οποίο τελεί υπό δημοσιότητα και περιβάλλεται από υψηλές απαιτήσεις διαφάνειας όσο αφορά τις καταχωρίσεις (αρ. 4 παρ. 8, 9 και 12). Επιπρόσθετο στοιχείο διαφάνειας συνιστά και το δημόσιο μητρώο, το οποίο ενημερώνεται ανά τακτά χρονικά διαστήματα σε σχέση με τις ενέργειες προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή (αρ. 7 παρ. 12). Όπως καθίσταται σαφές, το στοιχείο της διαφάνειας και της δημοσιότητας, είναι ιδιαίτερα σημαντικό προκειμένου να καθιρρυθθεί κλίμα εμπιστοσύνης, αποτελεσματικότητας και ευελιξίας στις ενέργειες για την αντιμετώπιση των αιτιών και των αποτελεσμάτων της κλιματικής αλλαγής.

Μία από τις υποχρεώσεις εκ της Συνθήκης είναι η υποστήριξη από τα ανεπτυγμένα προς τα αναπτυσσόμενα κράτη, προκειμένου τα τελευταία να προχωρήσουν κατά το δυνατόν γρηγορότερα προς την κορύφωση και αμέσως μετά προς τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου σε όλο το φάσμα της οικονομικής τους δραστηριότητας (αρ. 4 παρ. 5, αρ. 7 παρ. 13). Ως πηγή εξασφάλισης χρηματικών πόρων αφενός επιβεβαιώνεται ο Διεθνής Μηχανισμός της Βαρσοβίας (αρ. 8), από τον οποίο μπορούν να αντλήσουν βοήθεια τα ευάλωτα και ιδίως τα αναπτυσσόμενα κράτη (Birsha, 2016).

Επιπρόσθετα, καλούνται ευθέως να συμμετέχουν όχι μόνο κρατικοί, άλλα και ευρύτερα δημόσιοι και ιδιωτικοί οργανισμοί, ώστε να συμβάλλουν στη μείωση των εκπομπών και σε άλλους τρόπους πέραν των στενών ορίων του Κράτους ιθαγένειας του δρώντος. Περαιτέρω, προωθείται το πλαίσιο εναλλακτικών τρόπων θεώρησης, όχι αναγκαστικά συνδεδεμένων με τις αγορές, ώστε να επιτευχθεί η αειφόρος ανάπτυξη (αρ. 6 παρ. 9).

Ένα ακόμη στοιχείο της συμφωνίας είναι ότι εισάγει την κλιματική χρηματοδότηση στοχεύοντας ταυτόχρονα και στη μείωση των εκπομπών και στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή (αρ. 9. παρ. 3). Οι πόροι μπορούν να προέρχονται από διάφορους πηγές, όμως τονίζεται η σημασία της κρατικής παρέμβασης, που και αυτή πρέπει να επικοινωνείται με διαφάνεια και συνέπεια (αρ. 9 παρ. 7).

Τέλος, επιβεβαιώνεται και σε αυτή τη Συμφωνία επιταγή για διεθνή συνεργασία στους τομείς της εκπαίδευσης, της σε βάθος ενημέρωσης του κοινού για την κλιματική αλλαγή και τα συμπαρομαρτούντα ζητήματα, της δημόσιας συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων και την επίλυση προβλημάτων καθώς και τη δημόσια πρόσβαση στην πληροφορία (αρ. 12).

Η συμφωνία των Παρισίων δέχθηκε κριτική η οποία επικεντρώθηκε στο γεγονός ότι δεν είναι σε όλη της την έκταση νομικά δεσμευτική (Bakker, 2016), παρά την πολλά υποσχόμενη αποτελεσματικότητά της. Το σχετικό ζήτημα θα αναπτύξουμε στα πλαίσια του επομένου υποκεφαλαίου. αλλά επιτρέπει, εθελοντική δράση, συμμετοχή και προθέσεις για την εφαρμογή κάποιων ρυθμίσεών της, που επιβεβαιώνονται από διατυπώσεις όπως, «non intrusive, non punitive manner, respectful of national sovereignty and avoid placing undue burden», που φανερόνουν υπερβολική διακριτικότητα ιδίως σε σχέση με την κλίμακα, τις επιπτώσεις και τον επείγοντα χαρακτήρα της κλιματικής αλλαγής, τον οποίον πάντως αποδέχεται στο Προοίμιο (“urgent threat of climate change”). Σε απάντηση των ανωτέρω, η Carole DIESCHBOURG, Υπουργός Περιβάλλοντος του Λουξεμβούργου, που άσκησε την Προεδρία του Συμβουλίου, μετά το πέρας των συζητήσεων και διαπραγματεύσεων και την επίτευξη της συμφωνίας, ανέφερε ότι: «Σήμερα μπορούμε να είμαστε υπερήφανοι. Συμφωνήσαμε την πρώτη στην ιστορία νομικά δεσμευτική και παγκόσμια συμφωνία για το κλίμα, η οποία οδηγεί τον κόσμο σε τροχιά αποφυγής του σοβαρού κινδύνου της κλιματικής αλλαγής. Η Συμφωνία αυτή συνιστά έναν χάρτη για την πορεία σε δικαιότερο και βιώσιμο κόσμο. Η ΕΕ αγωνίστηκε προκειμένου η συμφωνία να θεσπισθεί μία Συμφωνία όσο το δυνατόν ισχυρότερη. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να σκεφτόμαστε ότι το Παρίσι είναι μόνο η αρχή μιας μακράς διαδρομής».

4.1 Η Συμφωνία των Παρισίων και η νομική δεσμευτικότητά της

Το ζήτημα που έχει προκύψει με την εν λόγω συμφωνία, αφορά τη δεσμευτικότητα των κανόνων και των μέσων εκπλήρωσης που θέτει και τις μορφές των ποινών σε περίπτωση παραβίασής τους από τους συμβαλλόμενους (Fauvarque , 2016).

Επιπρόσθετα, αναλύεται η ευθύνη των μη συμμορφούμενων κρατών και τα δικονομικά μέσα που μπορούν να στηρίξουν αίτημα για άρση της προσβολής και λήψης των κατάλληλων μέτρων ή την υποχρέωση αποκατάστασης των βλαβών των ατόμων που υφίστανται τις συνέπειες της παραβίασης.

Αρχικά, όπως προκύπτει, η ευθύνη είναι κρατικοκεντρική, με νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, επιβάλλοντας στα κράτη *«να εφαρμόσουν εγχώρια μέτρα μετριασμού των εκπομπών ρύπων του θερμοκηπίου, με σκοπό την επίτευξη των στόχων των συνεισφορών τους»*. Τα κράτη δηλαδή έχουν την υποχρέωση να εφαρμόσουν πολιτικές και να θεσπίσουν τους κατάλληλους κανόνες εφαρμογής τους, προκειμένου να μειώσουν τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, με βάση τις αρχές της κοινής, αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης μεταξύ των συμβαλλόμενων και την αναγνώριση των ειδικών συνθηκών, στις οποίες τελούν οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Ωστόσο, στο κείμενο της Σύμβασης δεν περιλαμβάνονται ποινές σε περίπτωση που τα κράτη αθετήσουν την υποχρέωσή τους να λάβουν κατάλληλα μέτρα για τη μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου και την άρση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής. Με τα δεδομένα αυτά, κλονίζεται η επιδιωκόμενη αποτελεσματικότητα της συμφωνίας, αφού, εκ πρώτης όψεως, η εφαρμογή της επαφίεται στη βούληση των συμβαλλόμενων.

Παρόλα αυτά, δεν πρέπει να αμφιβάλλουμε για την κανονιστικότητα της και της δυνατότητα να αποτελέσει σε συνδυασμό με άλλα σχετικά κείμενα αντικείμενο θεμελίωσης αξιώσεων στα εθνικά δικαστήρια προκειμένου το συμβαλλόμενο κράτος να λάβει τα οφειλόμενα μέτρα, ή ακόμη και να καταβάλλει αποζημιώσεις για την παραβίαση των μέτρων για την αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Οι κλιματικές διαφορές γεννούν ζητήματα διαχείρισης του τρόπου επιλύσεώς τους, καθότι η δικονομική αντιμετώπισή τους δεν είναι ολοκληρωμένη, απαιτούν δε από το δικαστή το ιδιαίτερα δύσκολο έργο του εντοπισμού της αιτιότητας μεταξύ της ζημίας στο περιβάλλον και στην γενεσιουργό αιτία της ζημίας αυτής, η οποία είναι πιθανό να επιμερίζεται σε πολλούς δρώντες, που βρίσκονται ακόμη και εκτός του εθνικού κράτους. Με αυτή την έννοια, είναι καταλληλότερο να δημιουργηθεί ένα νέο μοντέλο περιβαλλοντικής δίκης: εθνικής, ευρωπαϊκής και διεθνούς. Ως εκ τούτου, μελετώντας τις περιβαλλοντικές δίκες που διεξάγονται ενώπιον όλων των δικαστηρίων του κόσμου, μπορούμε να διαρθρώσουμε το εθνικό μοντέλο της δίκης για το περιβάλλον, που θα είναι

προσαρμοσμένο στο δίκαιο του περιβάλλοντος, τους σκοπούς και τις ανάγκες του (Hautereau, 2017).

5. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον εδράζεται σε πλείστες διακηρύξεις ανεξαρτήτου προέλευσης, η δε μη εφαρμογή του από ένα Κράτος είναι πιθανό να ανατρέψει τη συνολική αποτελεσματικότητά του. Παρά την απουσία υποχρεωτικής ισχύος που δυσχεραίνει την κατάσταση, μπορούμε από αυτές να αντλήσουμε τις αρχές και τους στόχους, τους οποίους τα κράτη πρέπει να ακολουθούν κατά την προστασία του εν λόγω δικαιώματος. Τις εν λόγω αρχές τα κράτη, πλέον, ενσωματώνουν στο δίκαιο τους πιο αποτελεσματικά. Πράγματι, οι περιπτώσεις των εθνικών συνταγμάτων, τα οποία αποτυπώνουν στην έκτασή τους τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις τις οποίες ανάγουν σε θεμελιώδη δικαιώματα, αυξάνονται συνεχώς. Μετά το 1972, αρκετά Συντάγματα αναθεωρήθηκαν στα πλαίσια της συγκεκριμένης λογικής. Για παράδειγμα, στη Γαλλία το 2005 πραγματοποιήθηκε σχετική αναθεώρηση, καθώς επίσης και στο Βέλγιο και την Ελβετία, όπου έχουν ενσωματωθεί διατάξεις σχετικά με το περιβάλλον στις συνταγματικές αναθεωρήσεις του 1994 και 1999. Ο Θεμελιώδης Νόμος στη Γερμανία αναθεωρήθηκε αναλόγως το 1994. Στην Αυστρία, το Σύνταγμα του 1984 δεσμεύει το Κράτος να προστατεύει «το φυσικό περιβάλλον ως θεμέλιο της ανθρώπινης ζωής έναντι των επιβλαβών επιπτώσεων». Η «συνταγματοποίηση» των περιβαλλοντικών απαιτήσεων προχώρησε ακόμη περισσότερο μετά τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης το 1972. Τα Συντάγματα που έκτοτε θεσπίστηκαν, αναφέρονται συχνά σε περιβαλλοντικά ζητήματα. Για παράδειγμα, το Ισπανικό Σύνταγμα του 1978 επικαλείται το δικαίωμα καθενός να απολαμβάνει ένα περιβάλλον «κατάλληλο για την ανθρώπινη ανάπτυξη». Χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (κυρίως η Ουγγαρία, η Πολωνία και η Σλοβακία) έχουν επίσης ενσωματώσει στον Καταστατικό τους Χάρτη περιβαλλοντικές διατάξεις (Βαρθάλη & Τσεβρένης, 2010).

Αναφορικά με τις περιβαλλοντικές αρχές, παρ' όλο που διατυπώνονται ρητώς ορισμένες φορές, στερούνται ωστόσο νομικής σημασίας. Ως προς την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, για παράδειγμα, η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο της 13ης Ιουνίου 1992 δεν διατηρεί έναν επιτακτικό ρόλο, εφ' όσον δεν αποτελεί μια Δεσμευτική Πράξη. Το ίδιο συμβαίνει και με την αρχή της προφύλαξης, η οποία διατυπώθηκε στη Διακήρυξη της Διάσκεψης του Μπέργκεν για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη (16 Μαΐου 1990), αλλά και στη Διακήρυξη του (RíoBenoit, 2005). Επιπλέον, το πλήθος των Πράξεων - χωρίς δεσμευτικό περιεχόμενο- από τις οποίες συντίθεται, προσδίδει έναν δεδομένο περιορισμό στην αποδοτικότητα της προστασίας του σε παγκόσμιο επίπεδο, εφ' όσον οι διάφορες διακηρύξεις αποτελούν περισσότερο πολιτικά προγράμματα παρά νομικές δεσμεύσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

1. ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΓΗΣ

Η κλιματική αλλαγή, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, επιφέρει άμεσα επιπτώσεις στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίες οδηγούν στην φθίνουσα πορεία ζωής του ανθρώπου, στο περιβάλλον, που οδηγούν στην υποβάθμισή του, αλλά και ποικίλες κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις, καθώς συνδέεται με την ποιότητα και τις συνθήκες ζωής, την ενέργεια που καταναλώνουμε, την ανθρώπινη ασφάλεια κ.α. Όλες αυτές οι επιπτώσεις δείχνουν φανερά τη σοβαρότητα του προβλήματος και κατά συνέπεια την άμεση προτεραιότητα για εύρεση λύσεων.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σχετική έκθεση αξιολόγησης, στα επόμενα έτη η χρήση ορυκτών καυσίμων και κυρίως αυτή του άνθρακα, θα πρέπει να μειωθεί κατά 20%. Η αντιμετώπιση, λοιπόν, του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής επιτάσσει κατά κύριο λόγο τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου. Το γεγονός αυτό μπορεί να επιτευχθεί κυρίως μέσα από την προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, που είναι φιλικές με το περιβάλλον, όπως αναφέρεται σχετικά στο παρακάτω κεφάλαιο, αλλά και την εξοικονόμηση ενέργειας που προέρχεται από συμβατικές πηγές. Βέβαια, υπάρχει η λύση της δέσμευσης και αποθήκευσης άνθρακα, με την προϋπόθεση να γίνεται με ασφάλεια, καθώς το αέριο αυτό είναι αρκετά επικίνδυνο. Παράλληλα, θα πρέπει να αυξηθούν οι επενδύσεις σε ενέργεια με χαμηλές εκπομπές άνθρακα.

Επιπρόσθετα, η διαμόρφωση νέων προτύπων στάσεων και συμπεριφορών των ανθρώπων και η ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης, αλλά και η θέσπιση περιβαλλοντικής νομοθεσίας από μέρους των κρατών, θα συμβάλλουν σημαντικά στον μετριασμό των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

Για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη της Συμφωνίας των Παρισίων, θέσπισε το 2008 ένα πακέτο μέτρων με στόχους που αφορούν τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου κατά 20 % σε σχέση με το ποσοστό που υπήρχε το 1990), την αύξηση του μεριδίου των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στο 20 % και τη καλύτερευση της ενεργειακής απόδοσης κατά 20 %. Οι αρχικοί αυτοί στόχοι επιτεύχθηκαν και ξεπεράστηκαν.

Στη συνέχεια και συγκεκριμένα το 2014 καθορίστηκαν νέοι, πιο φιλόδοξοι στόχοι για τη χρονική περίοδο 2021-2030. Σύμφωνα με τους στόχους αυτούς, η Ευρωπαϊκή Ένωση επιδιώκει να ελαττώσει μέχρι το 2030 τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου σε ποσοστό μεγαλύτερο 40 % σε σύγκριση με το ποσοστό του 1990. Αφού τέθηκαν οι στόχοι, η Ευρωπαϊκή Ένωση προχώρησε στην υλοποίηση ενεργειών και μέτρων για την επίτευξη αυτών.

Την Άνοιξη του 2018 εξέδωσε νέες οδηγίες για την αξιοποίηση των αποβλήτων και όρισε νομικά δεσμευτικούς στόχους για τη διαδικασία της ανακύκλωσης

Την Άνοιξη του έτους 2019, η Ευρωπαϊκή Ένωση τάχθηκε υπέρ της μη κατανάλωσης πλαστικών αντικειμένων μιας χρήσης, για τα οποία μπορεί να υπάρξει άλλη επιλογή. Επίσης, την ίδια χρονική περίοδο καθορίστηκε για τα αυτοκίνητα και τα ημιφορτηγά να εκπέμπουν κατά μέσο όρο 37,5 % λιγότερο CO₂ από το 2030 και τα καινούρια ημιφορτηγά να εκπέμπουν κατά μέσο όρο 31 % λιγότερο CO₂ σε σύγκριση με τα ποσοστά του 2021.

1.1 Η προώθηση των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας ενάντια στην κλιματική αλλαγή

Την εποχή που διανύουμε, δεδομένου ότι ενισχύονται οι ενεργειακές απαιτήσεις και η αναγκαιότητα προστασίας του περιβάλλοντος με προτεραιότητα στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, καταβάλλεται μια σημαντική προσπάθεια ένταξης και καθιέρωσης της συμμετοχής των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας στην παραγωγή και κατανάλωση (Chad , 2012). Στόχος είναι να προωθηθεί η βιώσιμη πορεία της ενέργειας και η αποτροπή των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής μέσα από την αντικατάσταση των «παραδοσιακών» πηγών ενέργειας και την ενσωμάτωση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας. Άλλωστε, οι στόχοι της ευρωπαϊκής πολιτικής για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη αναφέρονται στη διατήρηση, προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος, στην προστασία της υγείας του ανθρώπου, στην ορθολογική αξιοποίηση των φυσικών πόρων, την εξοικονόμηση ενέργειας και στην καθιέρωση, διεθνώς, μέτρων για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων (Tomain, 2011).

Βασική προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αποτελεί αρωγό στις προσπάθειες καθιέρωσης της αξιοποίησης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας με γνώμονα την περιβαλλοντική αναβάθμιση και την αποτροπή των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής, συνιστά η άμεση χρήση και αξιοποίησή τους. Η επιλογή αυτή κατατάσσεται στους ευρύτερους στόχους και πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ειδικότερα στην προστασία του περιβάλλοντος και την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και στη σταδιακή απεξάρτηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από εισαγόμενα ορυκτά καύσιμα, καθώς και στην τόνωση της ανταγωνιστικότητάς της στην παγκόσμια αγορά ενέργειας. Με τον όρο δε, «Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας», χαρακτηρίζονται οι εναλλακτικές πηγές ενέργειας όπως η αιολική, η ηλιακή, η προερχόμενη από τη δυναμική του νερού, όπως είναι η παλιρροϊκή, η πηγάζουσα από βιομάζα, η αξιοποιήσιμη από τα αέρια των ΧΥΤΑ και των εγκαταστάσεων βιολογικού καθαρισμού, η προερχόμενη από βιοαέρια, η γεωθερμική και η υδραυλική (Καλλία, 2008). Ο σημαντικότερος σκοπός που μπορεί να επιτύχει η δημόσια διαχείριση στην ενεργειακή πολιτική είναι η αξιοποίηση

των ανανεώσιμων τεχνολογιών, αντί για τη χρήση ορυκτών καυσίμων στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Η ενίσχυση της αγοράς ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, πανευρωπαϊκά, θα αποτελέσει το μέσο για βιώσιμες επενδύσεις στον εν λόγω τομέα, οι οποίες επιτρέπουν τη μείωση της εξάρτησης από εισαγόμενα ορυκτά καύσιμα και τη μεγαλύτερη αξιοποίηση των νέων ενεργειακών τεχνολογιών. Η ενίσχυση της αγοράς ανανεώσιμων πηγών ενέργειας πανευρωπαϊκά και η προώθηση της παραγωγικής δύναμης όλων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι λόγοι δυναμικής ώθησης μίας ανταγωνιστικής οικονομίας, συνιστούν δε εργαλεία για βιώσιμες επενδύσεις, τα οποία επιτυγχάνουν τη μείωση της εξάρτησης από εισαγόμενα ορυκτά καύσιμα και τη μεγαλύτερη αξιοποίηση των νέων ενεργειακών μέσων. Επιπλέον, οι ανανεώσιμες πηγές ενέργειας αναπτύσσονται χωρίς τη σκιά πολιτικών και διπλωματικών κινδύνων, καθώς μπορούν να προσφέρουν νέες εγκαταστάσεις, που συμβάλλουν στην ασφάλεια του εφοδιασμού και διευρύνουν τη σύνδεση ενεργειακών πηγών των επιχειρήσεων ηλεκτροπαραγωγής (Jordan, 2012).

Όσο αφορά τα μελλοντικά σχέδια εξέλιξης της χρήσης των Ανανεώσιμων Πηγών Ενέργειας (στο εξής ΑΠΕ), για να ανταποκριθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση στις παγκόσμιες προσπάθειες για την προσαρμογή στις κλιματικές αλλαγές, κατά το μερίδιο που της αναλογεί, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Κιότο, έχει ήδη συμφωνήσει σχετικά με τα επόμενα στάδια του κλιματικού και ενεργειακού πλαισίου της για τα επόμενα έτη (Hinrichs, 2013). Η Πράσινη Βίβλος, σχετικά με τις πολιτικές που αφορούν το κλίμα και την ενέργεια με χρονικό ορίζοντα το έτος 2030, αποτελεί το μελλοντικό σχέδιο των ενεργειακών και περιβαλλοντικών στόχων και ειδικότερα προβλέπει μείωση των βλαβερών αερίων εκπομπών τουλάχιστον κατά 40% σε σχέση με τα επίπεδα του 1990, συμμετοχή των ΑΠΕ κατά τουλάχιστον 27% στη συνολική κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βελτίωση της ενεργειακής αποδοτικότητας κατά τουλάχιστον 27%. Ο Χάρτης πορείας για τη μετάβαση σε μία ανταγωνιστική οικονομία χαμηλών εκπομπών άνθρακα με ορίζοντα το 2050 και η Λευκή Βίβλος για τις μεταφορές περιλαμβάνουν το βασικό στόχο της Ένωσης, να μειώσει τις εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου κατά 80% έως 95% σε σύγκριση με το 1990. Στο πλαίσιο της παγκόσμιας προσπάθειας για την αντιμετώπιση και προσαρμογή στις κλιματικές αλλαγές που προκαλεί το φαινόμενο του θερμοκηπίου (Damro, 2012), η ΕΕ με βάση την παραπάνω οργανωμένη περιβαλλοντική στρατηγική, συμμετείχε στις

διαπραγματεύσεις της Διάσκεψης της Διεθνούς Κοινότητας για την κλιματική αλλαγή στο Παρίσι το Δεκέμβριο του 2015 και αποτέλεσε θερμότατο υποστηρικτή (Robins, 1998) για τη νέα, νομικά δεσμευτική παγκόσμια συμφωνία για τη διακοπή της αύξησης της μέσης θερμοκρασίας του πλανήτη σε λιγότερο από 2°C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ελέγχει πολιτικές έναντι των σοβαρών περιβαλλοντικών ζητημάτων με τη σταδιακή μετάβαση σε μια εναλλακτική, πράσινη οικονομία, λαμβάνοντας υπόψη τα ενδεικτικά σημεία που προβλέπονται στο σχέδιο για τη μετάβαση σε μια οικονομία χαμηλών επιπέδων ανθρακούχων εκπομπών μέχρι το έτος 2050. Για να καταφέρει η Ένωση να επιτύχει τους φιλόδοξους ενεργειακούς και κλιματικούς στόχους της, συμφωνήθηκε, ότι όλα τα κράτη μέλη πρέπει να υιοθετήσουν μηχανισμούς προώθησης για εκμετάλλευση των ήπιων και εναλλακτικών μορφών ενέργειας με τη συνδρομή κοινοτικών και κρατικών ενισχύσεων, προκειμένου οι επενδύσεις στον τομέα να είναι και οικονομικά βιώσιμες. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή άλλωστε αναγνώρισε την ανάγκη οικονομικής στήριξης των μονάδων εκμετάλλευσης ΑΠΕ (Haasa et al, 2011), για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, πάντοτε όμως υπό την υπαγόρευση των κανόνων ανταγωνισμού (Συνοδινός, 2008).

Τα οφέλη των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας δεν μπορούν να ερμηνευτούν μόνο με τους συμβατικούς δείκτες και τις περιορισμένες μετρήσεις της οικονομικής ανάλυσης. Οι ΑΠΕ βελτιώνουν την ανθρώπινη ευημερία πολύ βαθύτερα και με τρόπο που επιτρέπει μελλοντική, μακροπρόθεσμη, θετική κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη (Pachauri, 2014). Η μεγαλύτερη συμβολή στην ανάπτυξη στο μέτρο της ευημερίας είναι η σημαντική μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου έως το 2030, ακολουθούμενη από βελτιωμένη υγεία και εκπαίδευση και μειωμένη κατανάλωση πόρων (Pachauri, 2014).

1.2 Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και ο ρόλος της στην κλιματική αλλαγή

Είναι παραδεκτό, ότι ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού, σε παγκόσμιο επίπεδο, δεν έχει κατανοήσει τον πολύπλοκο και πολυσύνθετο χαρακτήρα των περιβαλλοντικών θεμάτων και προβλημάτων, συμπεριβαλλομένου και του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής. Για την γνώση, κατανόηση και αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων απαιτείται η καλλιέργεια του ενδιαφέροντος των πολιτών για την προστασία του περιβάλλοντος και η ενεργή και υπεύθυνη συμμετοχή τους σε αποφάσεις που αφορούν τη «συλλογική ύπαρξη» των ατόμων, ώστε να αποβούν συνδημιουργοί του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος τους (Δημητρίου, 2009).

Για να γίνει αυτό εφικτό θα πρέπει τα άτομα και οι κοινωνίες να είναι σωστά και σε βάθος ενημερωμένες για τα αίτια που επιφέρουν περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά και τις συνέπειες αυτών.

Σύμφωνα με ερευνητές, όσοι κατέχουν γνώσεις αναφορικά με το περιβάλλον, έχουν θετική στάση απέναντι σε αυτό και έτσι προκύπτει, ως επακόλουθο, ότι η συμπεριφορά τους θα είναι φιλική και υπεύθυνη. Βέβαια υπάρχουν, και άλλοι παράμετροι, όπως το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και η κουλτούρα, που επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τις στάσεις των ατόμων (Παρασκευόπουλος, 2009).

Η ίδια η Συμφωνία των Παρισίων, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, επιβάλλει ως διαδικαστική υποχρέωση, την σε βάθος ενημέρωση του κοινού, τη διεθνή συνεργασία στους τομείς της εκπαίδευσης για την κλιματική αλλαγή και τα συμπαρομαρτούντα ζητήματα, τη δημόσια συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων και την επίλυση προβλημάτων, καθώς και τη δημόσια πρόσβαση στην πληροφορία (αρ. 12)

Στη Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης, επίσης, αναφέρεται ότι, απαιτούνται συνεργασίες και συντονισμός εργασιών, ανάμεσα στα άτομα και στις κυβερνήσεις, σε καίριους τομείς, καθώς και αλλαγές στις συνήθειες και στον τρόπο ζωής. Για το σκοπό αυτό, όπως τονίζεται, είναι σημαντικός ο ρόλος της εκπαίδευσης και της ενημέρωσης του κοινού.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, η περιβαλλοντική εκπαίδευση είναι αυτή η διαδικασία που θα συντελέσει σε σημαντικό βαθμό, μέσα από πολυεπιστημονικές και διεπιστημονικές δραστηριότητες, στην πληροφόρηση και στην ευαισθητοποίηση των αυριανών πολιτών σχετικά με οικολογικά και κοινωνικά προβλήματα και συγχρόνως τη διαμόρφωση νέων προτύπων στάσεων και συμπεριφορών που αφορούν τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον (Θεμέλαρου, 2017). Γιατί, όπως τονίζει η Δημητρίου (Δημητρίου, 2009): *«Ο περιορισμός της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και η επίλυση των συναφών προβλημάτων δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα στο ίδιο σύστημα ιδεών, αξιών και του τρόπου σκέψης που τα δημιουργεί»* (σ.196).

Σχετικά με τις αξίες που πρέπει να προωθούνται στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης έχει αναπτυχθεί σχετικός διάλογος, ο οποίος, σύμφωνα με την Φλογαΐτη: *«εξελείσσεται γύρω από το εξής κεντρικό ζήτημα: είναι η εκπαίδευση φορτισμένη με αξίες ή είναι ελεύθερη αξιών;»* (Φλογαΐτη, 2006)

Σύμφωνα με το κείμενο της UNESCO, οι αξίες που πρέπει να προάγονται, στο πλαίσιο της εκπαίδευσης και όχι μόνο, είναι (UNESCO, 2002):

- Σεβασμός στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τα πανανθρώπινα δικαιώματα σε όλο τον κόσμο και υποχρέωση για συνολική κοινωνική και οικονομική δικαιοσύνη.

- Σεβασμός στα ανθρώπινα δικαιώματα των επερχόμενων γενεών και υποχρέωση για υπευθυνότητα.

- Σεβασμός και μέριμνα για την ευρύτερη κοινότητα της ζωής που επιφέρει και προστασία των οικοσυστημάτων της Γης.

- Σεβασμός για την πολιτισμική διαφορετικότητα και υποχρέωση να υπαρξει σε τοπικό και διεθνές επίπεδο ένας πολιτισμός της ανεκτικότητας και της ειρήνης.

Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, η πρώτη διάσταση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι αρχικά, η εκπαίδευση γύρω από το περιβάλλον, η οποία σχετίζεται με την απόκτηση γνώσεων που σχετίζονται με το περιβάλλον και τα περιβαλλοντικά ζητήματα και την καλλιέργεια των σχετικών δυνατοτήτων που απαιτούνται για την κατάκτηση της γνώσης. Στην εν λόγω περίπτωση το περιβάλλον θεωρείται αντικείμενο μάθησης.

Η δεύτερη διάσταση αφορά την εκπαίδευση από και μέσα στο περιβάλλον, όπου το περιβάλλον αξιοποιείται παράλληλα, ως πηγή μάθησης, αλλά και ως μέσο για την κατάκτηση γνώσης και την καλλιέργεια δεξιοτήτων. Η γνώση στην περίπτωση αυτή αποκτάται από το ίδιο περιβάλλον, μέσω δραστηριοτήτων που διαδραματίζονται σε αυτό

και ευνοούν την άμεση και βιωματική επαφή με το ίδιο το περιβάλλον. Το περιβάλλον στην περίπτωση αυτή θεωρείται ως πηγή μάθησης.

Τέλος, η τρίτη διάσταση της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι η εκπαίδευση για το περιβάλλον. Στην περίπτωση αυτή, η περιβαλλοντική εκπαίδευση αποκτά κοινωνική χροιά και δίδεται ιδιαίτερη σημασία στην έννοια του πολίτη και της ευθύνης που αυτός φέρει για την ποιότητα του περιβάλλοντος και κατ' αποτέλεσμα την ποιότητα της ίδιας του της ζωής. Η διάσταση αυτή καλλιεργεί την ανάγκη συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων με στόχο την πρόληψη και την επίλυση περιβαλλοντικών ζητημάτων και την ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων. Το περιβάλλον και η προστασία του στην περίπτωση αυτή θεωρείται σκοπός.

Σκοπός της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης είναι η διαμόρφωση ενός ενημερωμένου και ευαισθητοποιημένου κοινωνικού συνόλου σε ζητήματα σχετικά με το περιβάλλον και τα προβλήματά του, με απώτερο στόχο την κατάκτηση γνώσεων που θα βοηθήσουν τα άτομα και τις κοινωνικές ομάδες να κατανοήσουν το περιβάλλον στο σύνολό του, να αναπτύξουν δεξιότητες για την επίλυση περιβαλλοντικών προβλημάτων, να καλλιεργήσουν στάσεις, κοινωνικές αξίες, ενδιαφέρον και διάθεση για ενεργό συμμετοχή στην προστασία και βελτίωσή του, κίνητρα και αίσθημα προσωπικής δέσμευσης.

Ένας από τους βασικούς στόχους, λοιπόν, της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, είναι να παρέχει στους αυριανούς πολίτες τα απαραίτητα γνωστικά και ηθικά εφόδια, ώστε να συμμετέχει ενεργά στην αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με απώτερο σκοπό την εξασφάλιση ενός βιώσιμου τρόπου ζωής (UNEP, 2000).

Σύμφωνα με αυτά που αναφέρθηκαν, δεν σημαίνει, βέβαια, ότι οι μαθητές καλούνται να λύσουν οι ίδιοι τα περιβαλλοντικά ή άλλα κοινωνικά ζητήματα, καθώς δεν είναι υπεύθυνοι για την κλιματική αλλαγή, ούτε για τη φτώχεια που υπάρχει στον πλανήτη. Αυτό που επιζητείται μέσα από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι να μπορέσουν οι μαθητές να συμμετέχουν ενεργά, να στοχάζονται κριτικά, να συνεργάζονται, όχι μόνο στο πλαίσιο της τοπικής τους κοινωνίας, αλλά ευρύτερα, ως πολίτες του κόσμου (Φλογαΐτη, 2006).

Αυτό βέβαια που πρέπει να καταστήσουμε σαφές είναι ότι, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση δεν πρέπει να αναφέρεται μόνο στους μαθητές, αλλά και σε άλλες κοινωνικές ομάδες για να καταστεί ισχυρότερος ο ρόλος της. Εξάλλου, σύμφωνα με τη Διάσκεψη της Τιφλίδας, η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση περιλαμβάνει εκπαίδευση που

αφορά ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων, ανεξάρτητα με την ηλικία και το μορφωτικό τους επίπεδο και επιμόρφωση ειδικών επαγγελματιών και επιστημόνων (Παρασκευόπουλος, 2009).

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Προκύπτει συνεπώς ότι, η κλιματική αλλαγή πράγματι συνιστά σοβαρή απειλή για τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο και ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τη φθίνουσα πορεία της ποιότητας της ζωής των ανθρώπων του σήμερα αλλά και των μελλοντικών γενεών. Όπως διαφαίνεται, η κλιματική αλλαγή αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες κοινωνικής μεταβολής σε παγκόσμιο επίπεδο και ένα βαθιά κοινωνικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε. Σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες αντιμετώπισης του φαινομένου, με κορυφαία την Διεθνή Συμφωνία των Παρισίων για το κλίμα που υπεγράφη κατά την 21η Συνδιάσκεψη των Μερών της Σύμβασης - Πλαίσιο του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για το Κλίμα. Οι προσπάθειες αυτές, μπορεί να μην ήταν ικανές να ανακόψουν την πορεία του φαινομένου, είναι όμως καθοριστικές για να οδηγηθούμε στη νέα εποχή επαγρύπνησης, αποφασιστικότητας και δράσης στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος. Καθοριστική σε αυτό, θα είναι και η συμβολή της εκπαιδευτικής διαδικασίας μέσα από την οποία καλλιεργείται η ευαισθητοποίηση των αυριανών πολιτών σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα και συγχρόνως η διαμόρφωση νέων προτύπων στάσεων που αφορούν τη σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βάσει των ανωτέρω εξελίξεων και διεργασιών, μπορούμε να ισχυρισθούμε ότι, η κλιματική αλλαγή αποτελεί μία από τις σημαντικότερες απειλές που αντιμετώπισε η ανθρωπότητα. Η κλιματική αλλαγή πλήττει όχι μόνο μελλοντικά, αλλά άμεσα, στο παρόν, τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στη ζωή, στο νερό, στη διατροφή, στη στέγαση και στην εργασία (Μπουκουβάλα Β., 2016). Είναι ένα παγκόσμιο πρόβλημα, το οποίο συνδέεται άμεσα με την απόλαυση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεδομένου ότι προβάλλονται ως αξίες που ενδυναμώνονται αμοιβαία και αναδεικνύονται ως κυρίαρχα ζητήματα στην διεθνή κοινότητα.

Στις μέρες μας έχει αναγνωρισθεί διεθνώς, πως η διασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Για το λόγο αυτό καθίσταται εμφανές πλέον ότι υπάρχει μία διεθνή ενεργητικότητα, καθώς έχουν δημιουργηθεί και έχουν τεθεί σε ισχύ αρκετά διεθνή νομικά κείμενα διακηρύξεις και πρωτοκόλλα με στόχο την επίβλεψη των δραστηριοτήτων του ανθρώπου στο περιβάλλον και τον μετριασμό των επικίνδυνων συνεπειών. Αυτές οι τελευταίες υποχρεώσεις είναι τόσο σπουδαίες, που αν είχαν εφαρμοστεί έγκαιρα και σωστά πιθανόν να μην είχαμε φτάσει στο σημείο να μιλούμε για «κλιματική αλλαγή».

Η διεθνή κοινότητα καλείται τώρα, περισσότερο από ποτέ, να συνεργαστεί. Οι αναπτυσσόμενες χώρες, συμπεραίνουμε ότι, οφείλουν να στρέφουν τις ενέργειές τους στην ανάπτυξη, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη την προστασία και την καλύτερευση του περιβάλλοντος. Θα πρέπει να εντοπίζουν λανθασμένες επιλογές ή παραλείψεις στις μέχρι τώρα ενέργειές τους και να συνεισφέρουν στις αναπτυσσόμενες και ευάλωτες στην κλιματική αλλαγή χώρες, σε υποδομές υγιεινής και ασφάλειας, ανοικοδόμηση, εκπαίδευση, νέες μεθόδους καλλιέργειας συγκλίνουσες στην κλιματική αλλαγή. Παράλληλα, είναι απαραίτητο να γίνει ενημέρωση και διασταύρωση όλων των νομοθετικών κειμένων, μέσα από τα οποία προστατεύονται τα δικαιώματα του ανθρώπου, ώστε να βελτιωθεί ολόκληρο το πλέγμα τους.

Αλλά και σε ατομικό επίπεδο, καλούμαστε όλοι να εφοδιαστούμε με τα απαραίτητα γνωστικά και ηθικά εφόδια, ώστε να συμμετέχουμε ενεργά στην

αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και να λειτουργούμε όλοι για το κοινό συμφέρον, πριν η κλιματική αλλαγή καταστεί μη αναστρέψιμη.

Καθίσταται συνεπώς εμφανές, ότι η ουσιαστική συνεργασία για τα σημαντικά και σοβαρά περιβαλλοντικά θέματα είναι απαραίτητη τόσο για την προστασία του ίδιου του περιβάλλοντος όσο και για την προστασία των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Στα πλαίσια αυτά, η παρούσα ΜΔΕ, μέσω της διερεύνησης και ανάλυσης του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής γενικότερα, αλλά και του φαινομένου του θερμοκηπίου ειδικότερα, επέτυχε την ανάδειξη των σοβαρών επιδράσεων τους στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου.

Πιο συγκεκριμένα, χωρίς να αρκεστούμε στην παρουσίαση της ποιοτικής υποβάθμισης του περιβάλλοντος εξαιτίας των ως άνω φαινομένων, εμβαθύναμε στις συνέπειες αυτών στα δικαιώματα των ανθρώπων. Έτσι, αναδείχθηκε η θέση του ανθρώπου ως αναπόσπαστο τμήμα του περιβάλλοντος με το οποίο διαρκώς αλληλεπιδρά.

Παράλληλα, αναφερθήκαμε διεξοδικά στη «Συμφωνία των Παρισίων» ως επίτευγμα των Ηνωμένων Εθνών στο τομέα της συνεργασίας όλων των κρατών του κόσμου για τη διασφάλιση ενός υγιούς περιβάλλοντος.

Γνωρίσαμε τις ενέργειες σε διεθνές επίπεδο που αφορούν την κλιματική αλλαγή και τις εθνικές πρωτοβουλίες που έχουν αναληφθεί για ζητήματα περιβάλλοντος,

Κατανοήσαμε τις περιβαλλοντικές και κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της παγκόσμιας κλιματικής αλλαγής και τον τρόπο με τον οποίο αυτές επηρεάζουν την ίδια την ανθρώπινη ζωή,

Προσεγγίσαμε σε σημαντικό βαθμό τις προοπτικές για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής

Τέλος, φιλοδοξούμε ότι, συμβάλλαμε στην ενημέρωση και την επαγρύπνηση κάθε αναγνώστη της παρούσης, σχετικά με ζητήματα κλιματικής αλλαγής και υποβάθμισης του περιβάλλοντος, ώστε να ενισχύσουμε, από τη μεριά μας, την περιβαλλοντική συνείδηση και ευαισθητοποίηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Βλαχογιάννης Α. (2019), Ο Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ, σελ. 141
- Βλαχόπουλος Σ, Χρυσόγονος Κ. (2017), Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σελ. 47
- Δημητρίου Α. (2009), Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: Περιβάλλον, Αειφορία, Θεωρητικές και παιδαγωγικές προσεγγίσεις, Επίκεντρο, σελ. 20 επ.
- Δούση Ε. (2020), Διεθνές δίκαιο και διπλωματία της Κλιματικής Αλλαγής, σελ. 128
- Μελάς, Δ., Ασωνίτης, Γ., Αμοιρίδης, Β. (2000), Κλιματική αλλαγή [οδηγός εκπαιδευτικών], Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Αθήνα
- Θεμέλαρου Σ., Πανέτσος Α., Πανέτσος Σ. (2017), Περιβάλλον - Προστασία- Εκπαίδευση.
- Κατσαφάδος Π., Μαυροματίδης Η. (2015), Εισαγωγή στη φυσική της ατμόσφαιρας και την κλιματική αλλαγή, σελ. 55
- Κατσιμπάρδης, Κ. (2004) Η Νέα Ευρωπαϊκή πολιτική για τις κλιματικές αλλαγές, στο Γ. Τσάλτας και Κ. Κατσιμπάρδης, εκδ. Αειφορία και Περιβάλλον – Η Ευρωπαϊκή και Εθνική Προοπτική. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σελ. 20 επ.
- Κατσιμπάρδης Κ.(2002), Το διεθνές δίκαιο για τις κλιματικές αλλαγές, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, σελ. 13-51
- Καρακατσάνης Ι. (1979), στον ΑΚ Γεωργιάδη - Σταθόπουλου, άρθ. 57.
- Καράκωστας Ι. (2006), Περιβάλλον και Δίκαιο, 2η έκδ., Αθήνα - Κομοτηνή, σ. 324.
- Λούβη Κ.-Μ.(2020), Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο της Ενέργειας, σελ. 120
- Λούβη Κ-Μ., (2019) Η Συμφωνία των Παρισίων για το Κλίμα, Διοικητική Δίκη τευχ. 3, Εκδ. Σάκκουλας Αθήνα- Θεσ/νίκη, σελ. 406-414
- Μανωλάς Ε. (2015), Κλιματική Αλλαγή – Προκλήσεις για τον 21^ο αιώνα, Θέματα Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, 7ος Τόμος: Κλιματική Αλλαγή: Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, σελ. 161 - 168

- Μπάλιας Γ. (2010), Ο κίνδυνος *per se*: Προς μία διεύρυνση της αστικής περιβαλλοντικής ευθύνης, σε: «Περιβαλλοντική ευθύνη - Θεωρητικές εξελίξεις και ζητήματα εφαρμογής», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σελ. 105-124
- Παπαδημητρίου Ε., Φραγκόπουλος Ι. (2018), Περιβαλλοντική ανισότητα, χώρος, πολιτισμικές αναπαραστάσεις και κοινωνικές πρακτικές, σελ. 166
- Παπανικολάου Π. (2018), Το Περιβαλλοντικό θύμα, Συμβολή στην Πρόσληψη και Αντιμετώπιση ενός Κοινωνικού Φαινομένου, σελ. 190
- Παρασκευόπουλος Σ. (2009), Περιβαλλοντικός Εγγραμματισμός –Τυπική & άτυπη περιβαλλοντική εκπαίδευση, εκδ. Δίσιγμα, σελ.28.
- Περράκης Στ. (2009), Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ. 37 επ.
- Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γ. (1990), Ο εκδημοκρατισμός των συγχρόνων διεθνών σχέσεων και το δίκαιο του περιβάλλοντος, στο «Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος», Διεθνείς Πολιτικές και Δίκαιο του Περιβάλλοντος, εκδ. Παπαζήση, τόμ. Ι, σελ. 108-109.
- Τσάλτας, Γρ.Ι. (1991), Αναπτυξιακό φαινόμενο και *Τρίτος Κόσμος*. Πολιτικές και Διεθνές Δίκαιο της Ανάπτυξης , εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 88.
- Φλογαΐτη Ε. (2006), Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 20 επ.
- Χαϊνταρλής Μ. (2014), Περιβαλλοντική Νομοθεσία, σελ. 913
- Χρηστίδου Β. (2001), Το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η μείωση του όζοντος. Στο: Διδακτική των Φυσικών Επιστημών, Τόμος Β , ΕΑΠ, Πάτρα.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Απέργης Σπ. (2016), Υποδοχή μεταναστών και προσφύγων - Προβλήματα και προοπτικές , ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Τεύχος 1, σελ. 20
- Βρετού Β. (2017), Οι σύγχρονες τάσεις της Νομολογίας για το Περιβάλλον με αναφορές στην αρχή της διαγενεακής ισότητας και τις μελλοντικές γενιές , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 4, σελ. 659

- Γκούμας Β. , Τσεβιάς Σ. (2020), Μια πρώτη ματιά στην περιβαλλοντική αδειοδότηση μετά το Ν 4685/2020 , ΘΕΩΡΙΑ & ΠΡΑΞΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Τεύχος 7, σελ. 587

-Δαγκλή Κ. (2003), Η ατμοσφαιρική αναθέρμανση. Προβλήματα, πολιτικές και στρατηγικές, ευρωπαϊκές και ελληνικές , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 2, σελ. 333

-Δαγκλή Κ. (2008), Πολιτικές αειφόρου ανάπτυξης , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 4, σελ. 592

- Δαγκλή Κ., Ενέργεια: Στοίχημα για το μέλλον, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 2/2004, σελ. 199

-Δακορόνια Ε. (2018), Η εφαρμογή της Σύμβασης του Άαρχους στην Ελλάδα. Πρόσβαση σε περιβαλλοντικές πληροφορίες. Αποζημίωση πολιτών για τη μη τήρηση των προθεσμιών παροχής των σχετικών πληροφοριών , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 3, σελ. 465

--Δακορόνια Ε. (2018), Καταστροφικές ζημιές και συστήματα αποκατάστασής τους, Εφαρμ. Αστικ. Δικ. & ΠολΔικ, Τευχ. 2/2019, σελ. 121

-Ζάνης Π. (2012), Ατμοσφαιρική ρύπανση και κλιματική μεταβολή , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 2, σελ. 283

-Καλλία Α. – Αντωνίου (2008), Εθνικός Χωροταξικός Σχεδιασμός για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας , ΘΕΩΡΙΑ & ΠΡΑΞΗ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, Τεύχος 10, σελ. 1113

-Λαμπαδάριος Σ. (2005), Πρωτόκολλο του Κιότο - Ευρωπαϊκό Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Αερίων Θερμοκηπίου: Η εναρμόνιση με την Οδηγία 2003/87 δημιουργεί ευκαιρίες, προκλήσεις και υποχρεώσεις αναφορικά με την εμπορία δικαιωμάτων αερίων θερμοκηπίου στις μεγάλες ελληνικές βιομηχανίες, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 2, σελ. 250

-Λάππα Αικ. (2010), «Η αποτελεσματικότητα της προστασίας του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον: Η κοινωνική διάσταση», Νόμος και Φύση, Τεύχος 9, σελ. 250

-Λιαρίκος, Κ. Μ. (2011), Κλιματική αλλαγή και Επιχειρήσεις. ClimaBiz, σελ. 8-15

-18ο Πανελλήνιο Δασολογικό Συνέδριο (2017), ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 1, σελ. 190

-Λιακόπουλος Δ. (2006), Η προστασία της οζονόσφαιρας μέσα στους κανόνες του διεθνούς δικαίου, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 1, σελ. 157

-Μπουκουβάλα Β. (2017), Κλιματική αλλαγή δικαιώματα του ανθρώπου και έννομη προστασία πριν και μετά τη Σύμβαση των Παρισίων , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 2, σελ. 224

-Παπαθανασίου Π. (2016), Η ενεργειακή πολιτική της Ε.Ε. - Το θεσμικό πλαίσιο, οι στόχοι, τα προβλήματα, ΕφΑΔΠολΔ, σελ. 471

-Πέτρου Χ. (2007), Η πολιτική ανάγνωση του δικαιώματος στο περιβάλλον στο κοινοτικό δίκαιο , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 1, σελ. 20

- Πουϊκλή Κ. (2020), Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία (European Green Deal): Μια πρώτη ανάγνωση μια πρώτη αξιολόγηση , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 1, σελ. 81

- Σκανδάλης Ι. (2017), Ο χρόνος μετάβασης στην εργασία υπό το πρίσμα της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΔΕΕ, Τεύχος 3/2017, σελ. 344

-Συνοδινός Χ. (2008), Εφαρμογή των διατάξεων ανταγωνισμού στον κλάδο της ενέργειας, Ενέργεια και Δίκαιο, Τεύχος 10, σ. 20 επ.

-Σύριγγας Χ. (2009), Οι συνέπειες των κλιματικών αλλαγών στη διεθνή ασφάλεια - Προβληματισμοί – σενάρια, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 2, σελ. 306

-Τασιόπουλος Σ. (2014), Διαχείριση Υδάτων στον Ευρωπαϊκό Χώρο - Οδηγία 2000/60/ΕΚ (συνοπτική παρουσίαση) , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 3, σελ. 439

-Τσεβρένης Β., Βαρθάλη Δ. (2010), Η συνταγματική κατοχύρωση του «Δικαιώματος στο Περιβάλλον» στο Συγκριτικό Συνταγματικό Δίκαιο , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 4, σελ. 654

-Τσεβρένης Β., (2008) Το νερό στην κοινωνία της διακινδύνευσης , ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ, Τεύχος 1/, σελ. 31 επ.

-Χαντέ Α., (2017) Το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον και η κλιματική αλλαγή: η νέα Διεθνής Συμφωνία για το Κλίμα, Περιβάλλον & Δίκαιο, Τεύχος 2, σελ. 265

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

-Agius E. (1998), Obligations of Justice Towards Future Generations: A Revolution on Social and Legal Thought, in: E. Agius (ed.), Future Generations and International Law, London, Earthscan Publications, p. 10.

-Bakker C. (2016), The Paris Agreement on Climate Change: balancing “legal force” and “geographical scope”, p. 300.

-Benoit L. (2005), Le principe de precaution reste un principe, Environnement no 4, comm. 33.

-Betaille J. (2010), «Des “réfugiés écologiques” à la protection des “déplacés environnementaux”, éléments du débat juridique», Hommes et migrations, p. 144-153.

-Boyle A., Anderson M. (1996), Human Rights Approaches to Environmental Protection, Oxford University Press, σελ. 46.

-Carton OI. (2005), De l’ inutile d’ une constitutionnalisation du droit de l’ environnement, LPA, 2 Septembre, p. 3-10.

-Chad Damro (2012), The post-Lisbon institutions and EU external environmental policy, στον συλλ. τόμ. Elisa Morgera (edit.), “The External Environmental Policy of the European Union-EU and International Law Perspectives”, Cambridge University Press, σ. 55-75.

-Cournil C., C. Colard - Fabregoule (2012), *Changements environnementaux globaux et droits de l' Homme*, Bruylant, Bruxelles, p. 33

-Cournil C., (2010) Les «réfugiés environnementaux enjeux et questionnements autour d' une catégorie émergente», *Migrations Société*, p. 67-79.

-Cournil C. (2010), Les défis du droit international pour protéger les «réfugiés climatiques» : réflexions sur les pistes actuellement proposées», in *Changements climatiques et défis du droit* (dir. C. Cournil, C. Colard - Fabregoule), Bruylant, Bruxelles, p. 345-372.

-Cournil C., C. Colard - Fabregoule (2012), *Changements environnementaux globaux et droits de l' Homme*, Bruylant, Bruxelles.

-Damro C., The post-Lisbon institutions and EU external environmental policy, στον συλλ. τόμ. Elisa Morgera (edit.), (2012) “The External Environmental Policy of the European Union-EU and International Law Perspectives”, Cambridge University Press, σ. 55-75.

-European Commission (2020), Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing the framework for achieving climate neutrality and amending Regulation (EU)2018/1999 (European Climate Law), Brussels, 4.3.2020, COM80 final.

-Fauvarque - Cosson B. (2016), «L' entreprise, le droit des contrats et la lutte contre le changement climatique», *Recueil Dalloz*, σ. 324 επ.

-Fitzmaurice M. (2006), Environmental Human Right before the English Courts, στο *Annuaire International des Droits de l' Homme*, vol. I, σελ. 351.

-Giorgetta S. (2002), The Right to a Healthy Environment, Human Rights and Sustainable Development, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, vol. 2, pp 173-194.

-Haasa R., C. Panzera, G. Rescha, M. Ragwitzb, G. Reecec, A. Heldb (2011), A historical review of promotion strategies for electricity from renewable energy sources in EU countries, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 15, Issue 2, , p. 1003-1034.

-Hinrichs R. – Rahlwes (2013), *Sustainable Energy Policies for Europe: Towards 100% Renewable Energy*, CRC Press.

- Dinah Shelton (2002) Human Rights, Health and Environmental Protection: Linkages, in: *Law and Practice, A Background Paper for the WHO, Health and Human Rights Working Paper Series No 1*, Notre Dame University,.

- IPCC, Climate Change (2014): Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge (United Kingdom) and New York (USA): Cambridge University Press
- Jordan A., Adelle C. (2012), Environmental Policy in the EU: Actors, institutions and processes, 3rd ed.
- Kallia - Antoniou A. (1984), European environmental policy, Master Thesis, Free University of Brussels (VUB), p. 50
- M. de Hautereau – Boutonnet (2017), «Quel modèle pour le procès environnemental?», Recueil Dalloz, , p. 827 επ.
- Ohdedar B. (2016), «Loss and Damage from the impacts of Climate Change: a framework for implementation», Nordic Journal of International Law, p. 5.
- Pachauri R.K., M. Allen, V. Barros, J. Broome, W. Cramer, R. Christ, J. Church, L. Clarke, Q. Dahe, P. Dasgupta (2014), Climate change 2014: synthesis report Contribution of Working Groups I II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change
- Picolotti R., Taillant J., (2003), Linking Human Rights and the Environment, The University of Arizona Press, p. 23
- Report of the united nations Conference of the Human Environment, Stockholm 5-16 June 1972
- Richard P. Claude & Burns H. Weston (2011), The Human Right to a Sustainably Healthful Environment, p. 238
- Robins N. (1998), “Competitiveness, environmental sustainability and the future of European Union development cooperation”, στον συλλ. τόμ. J. Golub (ed.), “Global competition and EU environmental policy”, Routledge, Oxon, p. 189-210.
- Stern N. (2006), The Economics of Climate Change, p.90
- Tomain J., H.R. Cudahy (2011), “Energy Law in a Nutshell”, 2nd ed., West, σ. 532.
- UNESCO, UN Decate of Education for Sustainable Development 2005-2014. International Implementattion Scheme. Paris: Unesco, 2002.
- UNEP. Global Environmental Outlook, Chapter Five: Outlook and Recommendations – Recommendations for Action 2000

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

-«Climate Change and Human Rights, UNEP-Columbia Law School- Sabin Center for Climate Change», διαθέσιμο online στο: https://web.law.columbia.edu/sites/default/files/microsites/climate-change/climate_change_and_human_rights.pdf (ημ. πρόσβασης 08/12/2020), p. 7.

-The Guardian: «How will climate change impact on fresh water security?», Grantham institute Imperial College London, διαθέσιμο online στο : www.theguardian.com/enviroment/2012/nov/30/climate-change-water, (ημ. πρόσβασης 10/09/2020)

-Morel M., N. de Moor, «Migrations climatiques : quel rôle pour le droit international?», Cultures & Conflits [En ligne], 2012, σε: <http://conflits.revues.org/18580> (ημ. πρόσβασης 07/06/2020)

-Μπρατάκος Μ., Ο εφιάλτης της Κλιματικής Αλλαγής, Τεχνολογικά Χρονικά, διαθέσιμο online στο http://www.teiath.gr/userfiles/eee/internet_periodiko_17.pdf, (ημερομ. πρόσβασης 13/08/2020)

-Θεοχάρη Χ. κλπ, Οδικός χάρτης για την προσαρμογή της Ελλάδας στην κλιματική αλλαγή, Διαθέσιμο online στο: https://www.gsee.gr/wp-content/uploads/2014/12/odikos_xartis.pdf (ημερομ. πρόσβασης 12/08/2020)

-<https://www.wwf.gr/news/1724-2015-12-03-09-36-45>(ημερομ. πρόσβασης 08/08/2020)

-<https://www.exandasdocumentaries.com/documentaries/chronologically/2009-2010/116-2010-04-10-16-44-19> (ημ. πρόσβασης 11/10/2020)

-<https://www.tanea.gr/2019/11/14/health/i-klimatiki-allagi-epireazei-tin-ygeia-ton-paidion/> (ημερομ. πρόσβασης 12/08/2020)

-Κατσιμπάρδης Κ., Μαυρογένης Σ., «Κλιματική αλλαγή και κλιματική πολιτική στη μεσόγειο: ενδυναμώνοντας τη συνεργασία στον τομέα της προσαρμογής», σε: <http://nomosphysis.org.gr/11726/klimatiki-allagi-kai-klimatiki-politiki-sti-mesogeio-ndunamonontas-ti-sunergasia-ston-tomea-tis-prosarmogis-maios-2009/> (ημ. πρόσβασης 07/07/2020)

-Μανιτάκης Α., Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος, εισήγηση στο 13ο Συνέδριο Πανελληνίου δικτύου οικολογικών οργανώσεων, σε:

<http://old.eyploia.gr/modules.php?name=News&file=print&sid=99> (ημ. πρόσβασης 15/07/2020)

-www.ypeka.gr

-<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/G-PLAISIO-EIS.pdf> (ημ. πρόσβασης 01/07/2020)

-Δρίτσας Σ. Περιβαλλοντικός (κλιματικός) πρόσφυγας ή περιβαλλοντικός (κλιματικός) μετανάστης , σε: http://library.tee.gr/digital/m2501_2600/m2525/m2525_dritsas.pdf (ημ. πρόσβασης 17/8/2020)

-<https://www.moh.gov.gr/articles/health/domes-kai-drases-gia-thn-ygeia/ethnika-sxeda-drashes/95-ethnika-sxeda-drashes> (ημ. πρόσβασης 01/07/2020)

-ΣτΕ 551/2015, ΤΝΠ νόμος, https://lawdb.intrasoftnet.com/nomos/nomos_frame.html
-<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52009DC0667>(ημ. πρόσβασης 09/07/2020)

-https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=en (ημ. πρόσβασης 03/06/2020)

-Διαδικτυακός τόπος European Environmental Agency (www.eea.europa).

-<https://www.weforum.org/agenda/2017/07/what-are-green-bonds-explainer> (ημ. πρόσβασης 01/08/2020)

-αιτιολογική έκθεση του κυρωτικού νόμου της σύμβασης 4426/2016, σ. 2 σε: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/s-pariklim-eis.pdf>, (ημ. πρόσβασης 10/08/2020)

-Abrams, L., IPCC report: The top 10 ways to avert a climate catastrophe. http://www.salon.com/2014/04/14/ipcc_report_the_top_10_ways_to_avert_a_climate_catastrophe/, (ημ. πρόσβασης 10/08/2020)

-<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117772> (ημ. πρόσβασης 12/10/2020)

-<https://www.consilium.europa.eu/el/policies/climate-change/> (ημ. πρόσβασης 11/07/2020)

-<http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/l09r01.pdf>, (ημ. πρόσβασης 11/08/2020)

-Ευropa, Στρατηγική σχετικά με την αλλαγή του κλίματος: βάσεις της στρατηγικής. *Europa* – Σύνοψη της νομοθεσίας της ΕΕ, http://europa.eu/legislation_summaries/environment/tackling_climate_change/128157_el.htm (ημ. πρόσβασης 10/08/2020)

Χάρτα του Βελιγραδίου
<http://www.edc.uoc.gr/~mkalaitz/odigos/promitheas/mmlab.uoc.gr/promitheas/pe/veligradiou.htm> (ημ. πρόσβασης 10/08/2020)

<https://ypen.gov.gr/perivallon/klimatiki-allagi/fthorioucha-aeria-tou-thermokiou/>
 (ημερομ. προσβ. 24/5/2021)

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Γεωλογίας, σημειώσεις στο μάθημα των βασικών εννοιών υδρογεωλογίας, διαθέσιμο online στο:
http://www.geo.auth.gr/courses/ggg/ggg887e/PDF/XYTA_1.pdf (ημερομ. προσβ. 25-5-2021)

Μανωλάς Ε., Πρωτοπαπαδάκης Ε., (2015) Κλιματική Αλλαγή – Διεπιστημονικές προσεγγίσεις, https://utopia.duth.gr/~emanolas/files/Tomos_7.pdf (ημερομ. προσβ. 23-5-2021)

https://www.efsyn.gr/kosmos/maties-ston-kosmo/oikologika/200951_klimatikoi-prosfyges-i-periballontikoi-metanastes (ημ. πρόσβασης 25/5/2021)

Ενημέρωση για τα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις δράσεις ΚΠΕ 2020-2021
http://dipepeiraia.att.sch.gr/images/files/sxolikesdrastiriotites/grperiv/202010/17693_%CE%A0%CF%81%CF%8C%CF%83%CE%BA%CE%BB%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%83%CF%85%CE%BC%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%BF%CF%87%CE%AE%CF%82_%CF%83%CE%B5_%CE%B5%CF%80%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%9A%CE%A0%CE%95_%CE%94%CF%81%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%83%CF%8E%CE%BD%CE%B1%CF%82_signed.pdf
 (ημερομ. προσβ. 14-6-2021)

Εκδήλωση ενδιαφέροντος για συμμετοχή στα εξ' αποστάσεως εκπαιδευτικά προγράμματα ΚΠΕ 2020-2021 dipepeiraia.att.sch.gr/images/files/sxolikesdrastiriotites/grperiv/202010/68_9-10-2020_E%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B5%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7_%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CF%89%CE%BD_%CE%B3%CE%B9%CE%B1_%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1__%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%9A%CE%A0%CE%95_%CE%91%CF%81%CE%B3%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%8D%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B7%CF%82_2020-21.docx (ημερομ. προσβ. 14-6-2021)

- https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
 (ημερομ. προσβ. 10-6-2021)

- Just Transition Mechanism, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/just-transition-mechanism_en.
(ημερομ. προσβ. 10-6-2021)

From Farm to Fork, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal/actions-being-taken-eu/farm-fork_en. (ημερομ. προσβ. 10-6-2021)

-<http://www.env-edu.gr/Chapters.aspx?id=166> (ημ. πρόσβασης 13/06/2021)

- Μπουκουβάλα Β. «Η επίδραση της κλιματικής αλλαγής στα δικαιώματα του ανθρώπου», που συνδιοργανώθηκε από την Ένωση Διοικητικών Δικαστών και το Τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου Αθηνών στην Αθήνα, 8-9 Απριλίου 2016, με θέμα «ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ: Επιστημονικές και Νομικοπολιτικές Όψεις», διαθέσιμο σε:
https://www.ddikastes.gr/sites/default/files/article_files/%CE%BA%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%20%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CE%B3%CE%AE_0.pdf (ημερομ. προσβ. 10-6-2021)

ΛΟΙΠΕΣ ΠΗΓΕΣ

-Άρθρο 1 παρ. 2 του κυρωτικού ν. 2205/1994, Α' 138

-Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, την Επιτροπή των Περιφερειών και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, Καθαρός πλανήτης για όλους – Ένα ευρωπαϊκό, στρατηγικό, μακρόπνοο όραμα για μια ευημερούσα, σύγχρονη, ανταγωνιστική και κλιματικά ουδέτερη οικονομία, Βρυξέλλες, 28.11. 2018, COM(2018) 773 final.

-COM (2013) 169, COM (2014) 15 final, 22.1.2014 - Ανακοίνωση της Επιτροπής «Πλαίσιο πολιτικής για το κλίμα και την ενέργεια κατά την περίοδο από το 2020 έως το 2030».

- Ανακοίνωση της Επιτροπής, Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία, COM(2019) 640 final, Βρυξέλλες, 11.12.2019.

- Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη θέσπιση πλαισίου με στόχο την επίτευξη κλιματικής ουδετερότητας και για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) 2018/1999 (ευρωπαϊκός νόμος για το κλίμα) COM(2020) 80 final 2020/0036(COD), Βρυξέλλες, 4.3.2020.

